

DE „ROEPSTENEN” EN „KERKPUIEN” IN DE PROVINCIE OOST-VLAANDEREN

Bijdrage tot de orale bekendmakingen in het verleden

door

Paul DE WIN en Frans MOENS

Dit artikel beoogt in de eerste plaats een zo volledig mogelijke inventaris van de nog bewaarde „roepstenen” en „kerkpuien” in de provincie Oost-Vlaanderen te brengen. Om begripsverwarringen te vermijden wordt het inventarisgedeelte evenwel voorafgegaan door enkele begripsomschrijvingen; ook wordt het belang van deze inventaris toegelicht en worden deze rechtsarchaeologica in hun rechtshistorische context geplaatst.

*

A. ENKELE BEGRIPSOMSCHRIJVINGEN

Vooraleer het exposé aan te vatten is het noodzakelijk enkele begrippen nader te omschrijven en toe te lichten. In deze context zijn dit de begrippen „roepsteen”, „roepstoel”, „kerksteen”, „pui”, „bordes”, „roephuisje” en „roeptribune”. Zij worden ons inziens in woordenboeken te weinig genuanceerd en soms zelfs niet geheel adequaat omschreven. Daarnaast worden de meeste van deze begrippen in de literatuur door elkaar gebruikt. Een (her)definiëring dringt zich dus op; die blijft natuurlijk relatief, al wordt gepoogd om zoveel mogelijk aan te sluiten bij het vroegere spraakgebruik.

„Roepsteen” is de meer algemene term voor een stenen blok vanwaar bekendmakingen werden gedaan¹. Lag dit stenen blok nabij de kerk, dan spreekt men wel eens van een „kerksteen”, ook wel „kerk(e)stichel(e)” of „kerkstegel(e)” geheten². Een roepsteen kon evenwel ook gelegen zijn nabij de (voormalige) wethuis-herberg of in de buurt van een bescheiden (thans veelal voormalig) gemeentehuis zonder bordes³. Een „bordes” is

(1) In VAN DALE wordt „roepsteen” al onmiddellijk gelijkgesteld met „roepstoel”, dat op zijn beurt wordt omschreven als een „verhevenheid, bordes aan een stadhuis, gerecht of ander openbaar gebouw vanwaar afkondigingen gedaan of waarop rechtshandelingen verricht werden” (VAN DALE, *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*, 11e herziene druk in 3 delen, ed. G. GEERTS, & H. HEESTERMANS, Utrecht-Antwerpen, 1984, II, p. 2423); deze gelijkstelling gaat o.i. niet op (cf. infra).

(2) In VAN DALE (*Ibidem*, II, p. 1317) wordt „kerksteen” of „kerk(e)stichel” gedefinieerd als een „stenen blok en vandaar plaats bij een kerk vanwaar bekendmakingen werden afgelezen”.

Vgl. met de omschrijving van „kerkstichel” bij K. STALLAERT, *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantische en Limburgsche oorkonden*, I, Leiden, 1890, p. 59.

(3) Zie ook: L. DE BO, *Westvlaamsch Idioticon*, Brugge, 1873 sqq., p. 512

een verhoog dat langs buiten toegankelijk is via meerdere treden, al dan niet voorzien van een leuning en/of luifel. Zo'n bordes leidt steeds naar een toegangsdeur; men vindt ze in deze context hoofdzakelijk aan (ex-)gemeentehuizen en stadhuizen⁴.

Met „roepstoel” wordt een specifieke uitbouw aan stadhuis, belfort of stadshalle bedoeld, die de vorm aanneemt van een kansel, een loggia, een open of overdekt balkon⁵; dit spreekgestoelte is slechts van binnen uit toegankelijk en was meestal overdekt⁶. Sommige halfronde uitbouwsels aan kerkhofmuren⁷ en zelfs aan bordessen⁸ zouden we ook als „roepstoelen” kunnen omschrijven. Het begrip „roepstoel” komt dus nagenoeg overeen met de oud-Franse term „bretesche” of „brete(s)que”; hiermee werd oorspronkelijk een houten overdekte galerij bovenaan de burchtoren aangeduid, maar later verstond men daaronder ook een soort houten of stenen loggia, aangebouwd tegen de gevel van een huis, inzonderheid dan van het schepenhuis; deze loggia — meestal een overdekt balkon — diende dan voor het afkondigen van officiële verordeningen en reglementen, het huldigen van vorsten, het voorlezen van vonnissen e.d.⁹.

(roepsteen); [G. GEZELLE], *Loquela*, ed. L. CRAEYNEST, Amsterdam, 1907, p. 243 (kerkstegele) en 419 (roepsteen); M. DE BRUYNE, De roepsteen te Oekene, in: *Rollariensia*, 9 (1977), p. 129.

(4) Vgl. met de omschrijving in VAN DALE, *o.c.*, I, p. 415; waar een „bordes” in de eerste plaats gedefinieerd wordt als een „verhoogde stoep met treden, met of zonder leuning, hetzij aan de voor- of aan de tuinzijde van een huis”, maar het kan ook een „verheven zit- of standplaats” betekenen.

(5) Vgl. met VAN DALE, die „roepsteen” en „roepstoel” al onmiddellijk gelijkstelt (cf. supra nt. 1).

(6) B.v. de laatgotische roepstoel van het Gentse stadhuis (o.m. afgebeeld in P. DE WIN, Gent rechtsarcheologisch bekeken. Een snelinventaris van het monumentale patrimonium, in: *Stadsarcheologie Gent*, 8 (1984), nr. 3, p. 4).

(7) B.v. te Desteldonk (thans Gent, O.VI.) (afgebeeld in P. DE WIN, Gent rechtsarcheologisch bekeken, *o.c.*, p. 6).

(8) B.v. te Uitbergen (thans Berlare, O.VI.) (afgebeeld in P. DEVOS, *De gemeentehuizen van Oost-Vlaanderen* (Invent. Kunstpatr. Oost-Vlaanderen, 16-17), Gent, 1982, I, p. 150-151).

(9) J.-M. CAUCHIES, Bretèques et publications des lois dans les anciens Pays-Bas, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 54 (1976), p. 1287-1288; IDEM, Les bretèches dans les villes des anciens Pays-Bas: contribution à l'étude de la publication des lois et règlements au moyen âge et aux temps modernes, in: *Revue du Nord*, 44 (1982), p. 233-234. Zie ook: LA CURNE DE SAINTE-PALAYE, *Dictionnaire historique de l'ancien langage français ou Glossaire de la langue française depuis son origine jusqu'au siècle de Louis XIV*, III, p. 118 en 119 sub 'bretecque' en 'bretesche'.

In Frankrijk, Kamerijk, Henegouwen en Vlaanderen was deze benaming sterk ingeburgerd (zie ook infra nt. 126). B.v. te Kamerijk stond er voor het „Maison des Quatre-Hommes” een „bretèque” met twee torens waartussen het stadswapen hing (H. DUBRULLE, *Cambrai à la fin du moyen âge XIIIe-XVIe siècle*, Rijsel, 1904, p. 232). B.v. te Braine-le-Comte was dit „bretèque” aan de stadshalle aangebracht (C. DUJARDIN & J. CROQUET, *Glossaire toponymique de la ville de Braine-le-Comte*, in: *Annales du Cercle archéologique d'Enghien*, 1 (1894-98), p. 108). Dit was eveneens het geval te Roeselare (M. DE BRUYNE, De roepsteen te Oekene, *o.c.*, p. 128 noot 1). B.v. te Atrecht werd de „bretesque” van een huis op de Petit Marché gebruikt als afkondigingsplaats vooraleer het stadhuis en Belfort waren gebouwd (H. GRUY, *Histoire d'Arras*, Brussel, 1979, p. 94).

„Pui" — afgeleid van het latijnse „podium" — tenslotte is de meer algemene term, die zowel voor bordessen als voor roepstoelen werd gebruikt¹⁰; bij uitbreiding worden ook „roephuisjes" en „roeptribunes" aan de kerk wel eens als „puien" omschreven¹¹. Een „roephuisje" heeft de vorm van een losstaand overdekt hokje of huisje, terwijl onder „roeptribune" een verhoog met één of meerdere opstapjes wordt verstaan, zonder dat het monumentje de specifieke eigenschappen van een bordes (leidend naar een deur) of roepstoel (balkon) heeft; de roeptribune is wel meer dan een roepsteen (omdat zij opstapjes heeft).

B. DOEL VAN DEZE INVENTARIS

In dit artikel wordt een zo volledig mogelijk overzicht gegeven van de nog bewaarde roepstenen en kerkpuien in Oost-Vlaanderen. Daartoe werd ieder kerkdorp in de provincie aangedaan en onderzocht. De overgrote meerderheid van de roepstenen zijn trouwens kerkstenen. Ook werden enkele reeds verdwenen monumentjes in de inventaris opgenomen, al is de opsomming op dit punt zeker voor aanvulling vatbaar. Het spreekt vanzelf dat elke bijkomende inlichting, aanvulling of verbetering tenzerste welkom is.

Wel hebben we ons beperkt tot de roepstenen en kerkpuien; de overige afkondigingsplaatsen — zoals de roepstoelen en bordessen van (ex-)gemeentehuizen en stadhuizen — werden bewust buiten beschouwing gelaten. Zonder deze beperking zou de inventaris te omvangrijk zijn geworden.

Toen we met de inventarisatie begonnen, waren we eerst aangenaam verrast hoeveel er nog restte, maar gaandeweg groeide het besef hoeveel er reeds was verdwenen en nog steeds verdwijnt. Tijdens die enkele jaren van prospectie in de provincies Oost- en West-Vlaanderen (1983-86) zijn er immers reeds tal van roepstenen verdwenen. Vandaar ook dat bij elke roepsteen in de inventaris vermeld staat wanneer wij hem voor het laatst hebben gezien (= n.b. = nog bewaard + maand en jaar). Laat ons toe hierbij op te merken dat het niet steeds gemakkelijk is om *de visu* uit te maken of deze of gene lapidaire rest als roepsteen werd gebruikt; navraag ter plaatse was vaak noodzakelijk. De stenen waaromtrent geen zekerheid kon verkregen worden, werden niet in deze inventaris opgenomen.

Een juiste datering van deze relictten is op zicht quasi onmogelijk te geven. Toch mogen we aannemen dat hun „ouderdom" in hoge mate

Het mooiste voorbeeld van een dergelijk „bretèque" in België vormt het nog bewaarde „gebiedhuisje" aan het stadhuis van Aalst (F. COURTEAUX, Bij de restauratie van het Aalsters schepenhuis, in: *Land van Aalst*, (1982), p. 258-262).

(10) Zie ook: E. VERWIJS & J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, VI, kol. 530-531 sub 'poye'.

Vgl. met de omschrijving van „pui" in VAN DALE (*o.c.*, II, p. 2278) als „bordes of stoep, soms rustend op pilaren, soms een massief stenen bouwsel, voor een stadhuis van waaraf men vroeger de besluiten, verordeningen enz. voorlas".

(11) Cf. A. BUVÉ, De „Puien" van Waasland, in: *Tijdschrift van de Touring Club van België*, 53 (1947), p. 271-272.

samenhangt met de ontstaans- en bouwgeschiedenis van het bouwwerk (kerk, kerkhofmuur, gemeentehuis) waartegen zij gelegen zijn. Dit geldt zeker voor de geïncorporeerde roepstenen en puien. De oprichtingsdatum van het bouwwerk mag veelal als een *terminus a quo* gezien worden; dezelfde redenering kan ook gemaakt worden bij volledige vernieuwing van het bouwwerk of bij grote verbouwings- of uitbreidingswerken.

Werd een kerkgebouw b.v. om één of andere reden (brand, oorlog, bouwvalligheid) vernield en vervangen door een nieuw bedehuis, dan werd gewoonlijk ook de kerkpui of kerksteen vernieuwd¹²; niet zelden werd daarbij zelfs gebruik gemaakt van recuperatiemateriaal van het oudere gebouw.

We vermoeden dat vrijwel geen van de nog bewaarde roepstenen — als roepsteen wel te verstaan¹³ — en kerkpuien — op enkele uitzonderingen na¹⁴ — ouder is dan het begin van de 19e eeuw. Uit ons onderzoek blijkt trouwens dat de nog bewaarde kerkstenen overwegend liggen aan bouwsels die dateren uit de 19e eeuw of zelfs uit het begin van de 20e eeuw. Dit sluit natuurlijk niet uit dat er reeds voordien een roepsteen of kerkpui heeft bestaan¹⁵. Merkwaardig is wel dat er zo weinig aan oudere kerkgebouwen bewaard zijn gebleven; er moeten er eertijds nochtans ook gelegen hebben. De enige conclusie daaruit is dat de kerkstenen rond de oudere kerken sneller verdwenen zijn. Een verklaring daarvoor is waarschijnlijk gelegen in het feit dat deze kerken sneller aan restauratie toe zijn en dat de kerkstenen en -puien bij deze restauratiewerken werden verwijderd. Vooral de restauraties na de tweede wereldoorlog hebben het lot van vele kerkstenen bezegeld; ze waren toen (meestal) reeds in onbruik geraakt en vielen dus gemakkelijk ten prooi aan het stijlpurisme, de onverschilligheid of de onachtzaamheid van restaurateur, kerkfabriek en/of gemeentelijke overheid¹⁶. De nieuwere kerkgebouwen hoefden veelal geen of minder ingrijpende herstellingen te ondergaan, zodat hier de roepstenen en kerkpuien meer overlevingskansen hadden¹⁷.

(12) Zoals blijkt uit enkele voorbeelden: Te Weelde (thans Ravels, Antw.) werd de kerkpui of het „vorsterhuisje” na de brand van de kerk in 1841 heropgericht, zij het op een andere plaats dan tevoren (H. DE KOK, *Gids voor het oude Turnhout en omgeving*, II, Antwerpen-Haarlem, 1980, p. 214). Te Ramskapelle (thans Nieuwpoort, W.Vl.) bestond er alleszins een soort kerkpui in 1902 (*Bull. Comm. roy. d'Art et d'Archéologie*, 41 (1902), p. 186); de kerk brandde af in 1914 en werd geheel vernieuwd in 1923-25; de huidige roepsteen werd waarschijnlijk na de nieuwbouw in dienst genomen.

(13) Soms gaat het immers om gerecupereerde restanten van oudere monumenten: zie verder.

(14) Een uitzondering is b.v. al de gedateerde kerkpui van Waasmunster (O.Vl.); het jaartal „1732” is in het smeedijzerwerk van de balustrade aangebracht. Ook de kerkpui van Elversele (thans Temse, O.Vl.) is wellicht ouder.

(15) Zoals al blijkt uit de bovenvermelde voorbeelden in noot 12.

(16) Te Vichte (thans Anzegem, W.Vl.) b.v. is de roepsteen nu al twee keer verdwenen, eerst n.a.v. restauratiewerken aan het oude en thans als Cultureel Centrum gebruikte kerkje, daarna n.a.v. de aanleg van een gazon. De eerste keer heeft Dr. med. O. De Borchgrave uit Anzegem nog van het gemeentebestuur kunnen bekomen om de steen terug te plaatsen...

(17) We mogen evenwel niet naar alle restaurateurs of bestuursorganen een steen werpen. Bij de recente restauratiebeurt van de kerk van Bulskamp (thans

Nu ook nog de begraafplaatsen naar de rand van de gemeente worden verbannen en de oude kerkhoven rondom de parochiekerken stelselmatig worden opgeruimd en vervangen door parkings en plantsoenen, worden vooral de nog bewaarde kerkstenen in hun bestaan bedreigd. Zij zijn veelal niet geïncorporeerd en zullen qua vormgeving nu niet bepaald de aandacht van kunstliefhebbers trekken. Enkel de geïncorporeerde en overdekte roepstenen, alsmede de kerkpuien, roephuisjes en roeptribunes hebben meer overlevingskansen, tenzij ze in handen vallen van een achteloze restaurateur van het gebouw; hun vormgeving is immers oogstrelender¹⁸.

Men kan zich de bedenking maken: waarom zo'n steenklomp bewaren waarvan nog weinigen de betekenis kennen, als zelfs de mooie of vertrouwde grafzerk van een dierbaar of ver familielid de plaats moet ruimen? Deze bedenking hangt nauw samen met de vraag naar het belang van deze inventaris. Dit belang is vanzelfsprekend relatief, maar zou als volgt kunnen omschreven worden: de roepstenen zijn overblijfselen met rechtshistorische en folkloristische betekenis; in het kader van een „Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België”¹⁹ is het dan ook onmogelijk om aan deze „rechtsarchaeologica” voorbij te gaan. Dienen zij daarom bewaard te worden? Men zou deze vraag kunnen omkeren: waarom niet? Plaatsgebrek voor nieuwe graven zorgt ervoor dat de oude grafstenen regelmatig verdwijnen, terwijl de toenemende laïcisering, gecombineerd met allerlei pragmatische redenen (hygiëne, het chronisch

Veurne, W.Vl.) b.v. werd de roepsteen keurig teruggelegd op zijn oude plaats naast de kerkdeur en zelfs op meer correcte wijze dan voorheen (De steen lag tevoren ondersteboven). Ook bij de restauratie van de kerk van Steenkerke (thans Veurne, W.Vl.) werden steen en luifeltje keurig opgelapt.

(18) Hoe achteloos men aan deze monumentjes voorbijgaat, wordt duidelijk bij het doorbladeren van de vele toeristische gidsen, wandelbrochures en bouwkundige inventarissen. Meestal worden zij vrijwel volledig genegeerd (o.m. bij J. GERITS, *Gids voor Vlaanderen*, Antwerpen, 1985, waar zelfs de overdekte roepstenen rond Veurne (Avekapelle, Steenkerke, Wulveringem) en de schitterende kerkpuien van Waasmunster (O.Vl.) en Elversele (thans Temse, O.Vl.) onvermeld blijven) of slechts lukraak vermeld (b.v. G. DALLE, *Gids voor Veurne-ambacht*, Antwerpen-Haarlem, 1981, waar van de 6 nog bewaarde roepstenen — waarvan 3 overdekte — binnen de fusiegemeente Veurne enkel deze van Steenkerke wordt vermeld; deze selectiviteit, zij het in iets mindere mate, vinden we ook terug bij b.v. B. DEWILDE & J.P. VIERSTRAETE, *Gids voor Groot-Kortrijk*, Antwerpen 1982, die slechts melding maken van 2 van de 4 roepstenen en zelfs voorbijgaan aan de meest markante te Heule). In bouwkundige inventarissen werd eerst absoluut geen aandacht besteed aan deze relictten; de laatste tijd schijnt daarin enige verandering te komen, al blijven de lacunes op dit gebied nog steeds groot (b.v. één der laatste inventarissen in de reeks *Bouwen door de eeuwen heen*, gewijd aan het arrondissement Veurne (dl. 8n, Gent, 1982), vernoemt reeds 4 van de 6 nog bewaarde roepstenen te Veurne).

(19) Zie terzake: J. VAN ROMPAEY & P. DE WIN, Aanzet van een algehele inventaris van ons rechtshistorisch patrimonium, in: *Ons Heem*, 35 (1981), p. 109-112; P. DE WIN, Hoever staat het met de „Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België”?, in *Ons Heem*, 37 (1983), p. 105-111.

De schandstrafinstrumenten werden reeds (voorlopig) belicht in: P. DE WIN, Een aspect van het rechtshistorisch patrimonium in België: schandstrafinstrumenten, in: *Acta Falconis*, 83/3, Antwerpen, 1983, p. 63-112; IDEM, In het kader van de „Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België”: de schandstrafinstrumenten, in: *Ons Heem*, 37 (1983), p. 137-158.

gebrek aan geschikte parkeerruimte in sommige dorpscentra, de nood aan groen, e.d.) ertoe geleid heeft dat begraafplaats en kerk van elkaar worden gescheiden. Al deze „argumenten” gaan niet op voor wat de roepstenen en kerkpuien betreft. Enkel het feit dat zij niet meer gebruikt worden en dat hun betekenis niet meer voldoende gekend is, werkt hun verdwijnen in de hand. Er is nochtans niets dat het behoud van deze relicten in de weg staat. Omdat ze veelal bescheiden in de hoek van het kerkportaal, tegen de kerkgevel of tegen de kerkhofmuur liggen, kan er van een hinderlijke ligging moeilijk sprake zijn. Ze vormen ook geen hinderpaal voor Koning Auto en kunnen eventueel zo gelegd worden dat zij niet als struikelblok zouden dienen voor een in gebed verzonken kerkganger, een luchtbespiegelend wandelaar of een huiswaarts kerende boemelaar. En toch verdwijnen zij de laatste decennia in snel tempo²⁰, al dienen we eerlijkheidshalve te vermelden dat er ook enkele zijn teruggekeerd²¹!

Vergeeten we ook niet dat sommige roepstenen restanten zijn van een ouder kerkgebouw²², van een grafmonument²³ of zelfs van een doop-

(20) Zie reeds de verdwenen roepstenen in de inventarislijst achteraan. Enkele voorbeelden: omstreeks 1950 verdween de roepsteen van Mainvault (thans Ath, Heneg.) (afb. in: M. VAN HAUDENARD, De steen van den veldwachter, in: *De Brabantse Folklore*, 16 (1936-37), p. 162-163); omstreeks 1960 deze van Hoevenen (thans Stabroek, Antw.) (nog vermeld in 1936: A. HUYGEN, *Geschiedenis van Hoevenen*, Brussel, 1936, p. 30) en Melsen (thans Merelbeke, O.Vl.) (afb. in: J. DE COCKER, De heerlijkheid van Melsen, in: *Jaarboek Heemk. Genootschap Land van Rode*, (1969), p. 88-89). Vóór 1982 verdwenen de roepstenen van Tiegem en Gijzelbrechtegem (thans allebei Anzegem, W.Vl.) ([O.] D[E] B[ORCHGRAVE], De „roepstenen” en de gemeentelijke bekendmakingen in de Oude Tijd, in: *Handelingen Kon. Gesch. & Oudb. Kring van Kortrijk*, n.r., 49 (1982), p. 241-244); deze te Vichte (eveneens te Anzegem, W.Vl.) lag er nog in 1983, maar was bij een controlebezoek eind september 1986 verdwenen (zie ook noot 16). De roepsteen van Borsbeke (thans Herzele, O.Vl.) werd in 1982 uitgedroefd (P. DE WIN, *Hoever, o.c.*, p. 105); deze van Nokere (thans Kruishoutem, O.Vl.) verdween tussen 9-8-1983 en 28-9-1986.

(21) B.v. de roepsteen van Koekelare (W.Vl.), die in 1976 werd teruggeplaatst (cf. de mededeling aangebracht op de bovenste trede). Deze van Oekene (thans Roeselare, W.Vl.) werd in 1977 op zijn huidige — zij het niet geheel originele — plaats aangebracht (M. DE BRUYNE, De roepsteen te Oekene, *o.c.*, p. 128-131). De steen van Hulste (thans Harelbeke, W.Vl.) bleef dankzij de inspanningen van de plaatselijke heemkundige kring bewaard en ligt thans voor het oorlogsmonument nabij de kerk. De achteloos naast het pissijn op het kerkhof weggemoffelde roepsteen van Reningelst (thans Poperinge, W.Vl.) werd in 1983 terug voor de toegang van het kerkhof op het dorpsplein geplaatst. Te Moerzeke (thans Hamme, O.Vl.) werden recent zelfs twee stenen nabij de kerkgevel aangebracht ter vervanging van de eertijds verdwenen roepsteen.

(22) B.v. de verdwenen roepsteen van Vichte (thans Anzegem, W.Vl.) ([O.] D[E] B[ORCHGRAVE], De „roepstenen”, *o.c.*, p. 241) en de nog bewaarde roepstenen van Kessenich (thans Kinrooi, Limb.) (J. VENKEN, *Gids voor oud-Limburg. De Maaskant*, Antwerpen-Weesp, 1985, p. 29), Herderssem (thans Aalst, O.Vl.) en Mannekensvere (thans Middelkerke, W.Vl.).

(23) B.v. de roepsteen van Dikkebus (thans Ieper, W.Vl.), waarop nog „concession à perpétuité” te lezen staat, of deze van Viane (thans Geraardsbergen, O.Vl.), een omgekeerde obelisk die eertijds de grafstede van Petrus van Neucker († 1770) sierde. Maar ook van een kerkhofkruis: b.v. de roepsteen van Villers-la-Ville (Brab.) is duidelijk de basis van zo'n kruis, evenals de roepsteen van Houtem (thans Veurne, W.Vl.).

vont²⁴. Andere dan weer zijn overblijfselen van oudere rechtsarchaeologica, inzonderheid van schandpalen²⁵. Met het verdwijnen van de roepstenen worden dus verschillende soorten (rechts-)archaeologica in hun bestaan bedreigd²⁶.

Dit stille verdwijnen is mede de reden voor het uitbrengen van deze inventaris, die we laten voorafgaan door een rechtshistorische toelichting. Onbekend is immers maar al te vaak onbemind. Dit stille verdwijnen is ook de reden waarom in het kader van de „Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België" voorrang werd gegeven aan deze rechtsarchaeologica. We hopen met deze bijdrage kerk- en gemeentebesturen, restaurateurs, plaatselijke heemkringen en eenieder die begaan is met zijn dorp en streek, te mobiliseren en te sensibiliseren voor het behoud van deze rechtshistorische relicten.

C. RECHTSHISTORISCHE BETEKENIS

De betekenis van de „roepstenen" hangt nauw samen met de afkondiging en bekendmaking van wetten en besluiten. Omdat vrijwel alle nog bewaarde roepstenen en kerkpuien slechts dateren van na de Franse

(24) B.v. de roepsteen van Froyennes (thans Doornik, Heneg.) is niets anders dan de basis van een oude doopvont (E.J. SOIL DE MORIAME, *Inventaire des objets d'Art et d'Antiquité (...) de l'arrondissement judiciaire de Tournai*, III, Charleroi, 1924, p. 227). Dit zou ook het geval geweest zijn bij de thans verdwenen roepsteen van Gooik (Brab.) (J. DE WEERDT, Goyck en zijn kerk, in: *Eigen Schoon en De Brabander*, 10 (1927-28), p. 31-32) en is, lijkt ons, ook het geval bij de roepsteen van Meilegem (thans Zwalm, O.Vl.).

(25) Deze van Steenkerque (thans Braine-le-Comte, Heneg.) is een schandpaalbekronning; deze van Havay (thans Quévy, Heneg.) en Bever (Brab.) zijn schandpaalbasissen (zie P. DE WIN, Hoever, *o.c.*, p. 105; (...), De steen van de veldwachter, in: *De Brabantse Folklore*, 18 (1938-39), p. 264); deze van Zandvliet (thans Antwerpen) is een stuk van de schandpaalschacht (J. VAN DER GOTEN & G. VAN ROYEN, *Zandvliet aan de Schelde*, Ekeren-Donk, 1938, p. 74) en deze van Wijlegem (thans Zwalm, O.Vl.) is niets anders dan de bovenste trede van de schandpaal. Ook de roepsteen van Waregem (W.Vl.) zou een schandpaalbasis zijn (*Bull. Geschied- en Oudh. Kring te Gent*, 2 (1895), p. 53-54). Een fragment van de thans heropgerichte schandpaal van Ophasselt (thans Geraardsbergen, O.Vl.) heeft eertijds ook dienst gedaan als roepsteen (F. MOENS, De schandpalen, in: *Tijdschrift van de Touring Club van België*, 53 (1947), nr. 24, p. 275; X.X., De heropgerichte schandpaal te Ophasselt, in: *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring*, (1961-62), p. 31-33), evenals de brokstukken van de kaak van Brecht (Antw.) (E. SOMERS, De schandpalen der provincie Antwerpen, in: *Natuur- en Stedenschoon*, 11 (1932), p. 11).

(26) B.v. de omstreeks 1975-76 verdwenen roepsteen van Bottelare (thans Merelbeke, O.Vl.) was niets anders dan de bovenste trede van de schandpaal (P. DE WIN, Hoever, *o.c.*, p. 105), terwijl de verdwenen roepsteen van Schoten (Antw.) waarschijnlijk eveneens een schandpaalrest was (P. DE WIN, Een aspect, *o.c.*, p. 93 nt. 83). Ook de verdwenen roepsteen van Deurne (thans Antwerpen) was een schandpaalrest (J.B. STOCKMANS, *Deurne en Borgerhout sedert de vroegste tijden tot heden*, Brecht, 1896-99, II, p. 87-89).

Te Boom (Antw.) werd de arduinen vierschaartafel op de markt, alvorens te verdwijnen in 1845, gebruikt als roepsteen (B. LAMOT, *Hoe Boom groeide*, Antwerpen, 1957, p. 121).

Tijd, wordt eerst de hedendaagse periode (19e - 20e eeuw) behandeld. Die Franse Tijd betekent trouwens een belangrijke cesuur op juridico-politiek vlak. Toch is deze breuk op het gebied van de publiciteit en de publiciteitsvormen niet absoluut geweest; in bepaalde opzichten bleef men in de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw immers aanleunen bij de traditioneel gegroeide publiciteitsvormen uit het verleden. Vandaar ook dat er na de behandeling van de hedendaagse periode op beknopte wijze een beeld wordt opgehangen van de situatie vóór de Franse Tijd (d.w.z. vóór 1795).

Laten we vooreerst duidelijk maken dat wij het in principe zullen hebben over de bekendmaking en niet over de afkondiging. „Afkondiging” (*promulgation*) en „bekendmaking” (*publication*) zijn immers twee afzonderlijke begrippen, al hangen ze nauw met elkaar samen. Het zijn allebei activiteiten van de uitvoerende macht: door de afkondiging wordt het bestaan van de wet bevestigd en de uitvoering ervan bevolen; door de bekendmaking wordt de bevolking ingelicht en de wet bindend. Juridisch bestaat er een duidelijk onderscheid qua gevolgen: zonder afkondiging geen wet; zonder bekendmaking geen afdwingbare wet²⁷. Dit is althans de situatie op de huidige dag. In het verleden vielen beide activiteiten wel eens samen, was de afkondiging alleszins verplicht maar liet de bekendmaking wel eens te wensen over.

Onze samenleving huldigt het principe dat de bekendmaking van een wet een *conditio sine qua non* is voor de afdwingbaarheid ervan („*une loi non publiée ne peut obliger*”)²⁸. Vandaar dat het bekendmaken van de verschillende wetten, decreten, besluiten, reglementen en verordeningen aan stricte publiciteitsregels gebonden is²⁹.

De oorsprong van het adagium „*une loi non publiée ne peut obliger*” kon tot nog toe niet met zekerheid achterhaald worden³⁰. Alhoewel ongetwijfeld reeds voordien gehuldigd, duikt het in de Nederlanden slechts expliciet op in de ordonnanties uit de 18e eeuw die de publiciteitsvormen van de vorstelijke wetgeving vastlegden³¹. Tevoren werd de bekend-

(27) Zie ook: F. LAURENT, *Principes de droit civil*, I, Brussel-Parijs, 1887⁴, p. 57 sqq., nrs. 16 sqq., die op dit probleem nader ingaat.

(28) Dit principe staat zelfs ingeschreven in de Belgische Grondwet van 1831: art. 129 bepaalt dat geen wet, geen besluit of verordening van algemeen, provinciaal of gemeentelijk bestuur verbindend is dan na te zijn bekendgemaakt in de vorm bij de wet bepaald.

(29) Cf. *infra*.

(30) Het zou uit het Romeinse recht stammen (Cod. 1, 14, 9) (A. WOLF, Publikation von Gesetzen, in: *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*, IV, afl. 25, Berlijn, 1985, kol. 85), al bepaalt de bewuste regel enkel dat de wettekst duidelijk moet zijn...

In het „*Decretum*” van Gratianus (ca. 1140) klinkt het: „*Leges instituuntur, cum promulgantur, firmantur, cum movibus utentium approbantur*” (*Corpus Iuris Canonici, Decretum, Prima Pars*, Dist. IV, c. 3, ed. A. FRIEDBERG, I, Leipzig, 1922, kol. 6).

(31) Met name in de ordonnantie van keizer Karel VI d.d. 23 nov. 1736 betreffende de bekendmaking van de ordonnanties, mandementen en plakaten in de herzogdommen Brabant en Limburg en de landen van Overmaas (ed. L.P. GACHARD, *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 3e reeks, V, Brussel, 1882, p. 151), in deze van Maria-Theresia d.d. 28 nov. 1755 betreffende de bekendmaking van plakaten en ordonnanties (ed. J. DE LE COURT, *Ibidem*, 3e reeks, VII, Brussel,

making van de vorstelijke en plaatselijke wetgeving eerder gewoonrechtelijk geregeld, tenzij in de wet zelf specifieke richtlijnen terzake werden gegeven³².

In feite hangt de bekendmaking nauw samen met een ander principe, met name dat iedereen geacht wordt de wet te kennen („*Nemo censetur ignorare legem*" of „*Ignorantia legis excusat neminem*"). Ook de oorsprong van dit beginsel kon nog niet achterhaald worden; het was alleszins reeds bekend in de late Middeleeuwen³³. Zonder dit beginsel komt de afdwingbaarheid van de wetten in het gedrang, want zonder de veronderstelde kennis van de wet zou men zich bij niet-naleving voor de rechtbank kunnen exonereren op grond van zijn onwetendheid. Kan de naleving van de wet niet afgedwongen worden, dan dreigt die wet dode letter te blijven. Dit veronderstelt evenwel dat de bestuurders hun voorschriften in zekere mate kenbaar moeten maken, zodat het publiek kennis kan nemen van hun inhoud en van eventuele sancties bij niet-naleving³⁴.

1890, p. 531-532) en in de ordonnantie van Jozef II d.d. 26 sept. 1785 betreffende de bekendmaking van edicten en ordonnanties van de kansel in de parochiekerken (ed. P. VERHAEGEN, *Idem*, 3e reeks, XII, Brussel, 1910, p. 440-441).

(32) Zie: J.-M. CAUCHIES, *La législation princière pour le Hainaut. Ducs de Bourgogne et premiers Habsbourg (1427-1506)* (Publ. Facultés Universitaires Saint-Louis, 24), Brussel, 1982, p. 212-238.

(33) Het is wel eens als een romeinsrechtelijk beginsel omschreven (F. LAURENT, *o.c.*, V, p. 580-582, nr. 507; R. VAN LENNEP, *De Romeinse rechtspraak. Hodiernus usus regularum Juris Romani*, Leuven-Brussel, 1950, p. 61 nr. 249), al wordt vermoed dat het eerder moet gezien worden als een middeleeuwse creatie, met name vanwege de commentatoren van het geleerde recht (ca. 14e eeuw). De regel is als zodanig niet in het Romeinse recht geformuleerd geworden, al blijkt men de *ignorantia iuris* niet te kunnen invoeren i.g.v. het publieke strafrecht (in het private strafrecht gold het wel als een verzachtende omstandigheid) (Th. MOMMSEN, *Le droit pénal romain*, I, Parijs, 1907, p. 106-109).

Het principe was alleszins al in de late Middeleeuwen bekend, al werd het aan vreemdelingen niet steeds even drastisch opgelegd (W. JAPPE ALBERTS, *Publiciteit en publiciteitsorganen in de Middeleeuwen*, in: *Spiegel Historiae*, 14 (1979), p. 38-39; Zie ook: L. WINKEL, *Vorbemerkungen zum Thema Rechtsirtum in der mittelalterlichen Jurisprudenz zugleich ein Thema aus der Geschichte der Rechtsideologie*, in: *Ius Commune*, 13 (1985), p. 69-82).

Zie ook: J.-M. CAUCHIES, *La législation princière, o.c.*, p. 237; P. BONENFANT, *La terminologie des actes officiels sous Marie-Thérèse*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 4 (1925), p. 144.

Over de draagwijdte van dit adagium in de huidige rechtsorde: F. LAURENT, *o.c.*, V, p. 580-582, nr. 507; H. DE PAGE, *Traité élémentaire de droit civil belge*, I, nrs. 42, 197 en 205. Men neemt thans aan dat een materiële wet met algemene draagwijdte die een gebod of verbod inhoudt van de bevoegde openbare overheid en (op correcte wijze) gepubliceerd werd, algemeen bindend is, zelfs zo men hiervan persoonlijk geen kennis had (Hof van Cassatie, 6 november 1944, in: *Pasicrisie*, 1945, I, p. 23, geciteerd door M. STORME, *Inleiding tot het recht*, Gent-Leuven, 1971, p. 82). Het is dan ook de bekendmaking van de wet volgens de geëigende regels die een vermoeden „juris et de jure" van kennis van de wet schept en dit zowel in normale als in abnormale tijden (H. DE PAGE, *o.c.*, I, nrs. 197 en 205).

(34) De nauwe samenhang tussen het principe „*Nemo censetur ignorare legem*" en de bekendmaking van de wet is niet alleen in onze huidige maatschappij het geval (cf. noot 33), maar werd ook al in het verleden onderkend (cf. W. JAPPE ALBERTS, *o.c.*, p. 38 sqq.). Dit blijkt b.v. al uit de open brieven van de vorsten zelf, waarin zinsneden als „*ou l'en a acoustumé faire criz et publications afin que*

De mate van publiciteit en de modaliteiten waren evenwel enorm variabel³⁵. In grote lijnen kunnen we stellen dat de vorstelijke en plaatselijke verordeningen in principe werden bekendgemaakt door openbare uitroeping en door aanplakking. In een tijd waarin de ongeletterdheid groot was en de communicatiemiddelen beperkt, primeerde boven alles de orale bekendmaking en was de aanplakking van secundair belang. De vroegste wetgeving vanwege koningen en gewestelijke vorsten in de Middeleeuwen was trouwens vormloos en vóór de 12e eeuw zelfs zelden schriftelijk vastgelegd³⁶. Vóór de 16e eeuw vond de aanplakking eerder uitzonderlijk plaats³⁷. Vanaf de 16e eeuw — mede natuurlijk door de drukunst — werd de aanplakking als publiciteitsvorm meer en meer aangewend³⁸, maar tot in de 18e eeuw kreeg zij hoofdzakelijk een aanvullende rol toebedeeld naast en na de orale berichtgeving. Zodoende bleef de mondelinge bekendmaking in onze gewesten op wetgevend vlak belangrijk tot aan de Franse Tijd. Reeds enigszins onder de „verlichte despoten”, maar zeker in de Franse periode met de uitvaardiging van de verschillende wetboeken werd prioriteit gegeven aan de „heilige” tekst van de wet. Het is dan ook begrijpelijk dat de wetgever de voorkeur gaf aan de aanplakking van wetten en verordeningen, de distributie van de codes of de publicatie van de wetten in speciale tijdschriften boven een orale bekendmaking³⁹. Men ging daardoor wel eens voorbij aan de ongeletterdheid

nul ne puisse pretendre cause d'ignorance' (sauvegarde-brief van Maximiliaan van Oostenrijk aan Brugge anno 1494: ed. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, VI, Brugge, 1885, p. 395-397) en „mandons (...) que ces presentes ilz facent crier et publier de par nous par tous les lieux de nostre dit pays de Haynnau acoustuméz de faire cris et publications, tellement que nul n'en puist pretendre ynorance, et le contenu en icelles entretenir et faire entretenir selon leur forme et teneur” (2 febr. 1448, ed. Ch. FAIDER, *Coutumes du Pays et Comté de Hainaut*, I, Brussel, 1874, p. 162) vrijwel tot klassieke formules zijn uitgegroeid (cf. J.-M. CAUCHIES, *La législation princière, o.c.*, p. 216).

(35) Zie voornamelijk J.-M. CAUCHIES, *La législation princière, o.c.*, p. 212-238; IDEM, *Bretèques et publications, o.c.*; IDEM, *Les bretèches dans les villes, o.c.*; R. VAN UYTVEN, *Scènes de la vie sociale dans les villes des Pays-Bas du XIVE au XVIIe siècles*, in: *Mémoires de la Société d'Agriculture, Sciences et Arts de Douai*, 5e reeks, 8 (1980-82), p. 20; Ph. GODDING, *Liste chronologique provisoire des ordonnances intéressantes le droit privé et pénal de la ville de Bruxelles (1229-1657)*, in: *Hand. Kon. Comm. Oude Wetten en Verordeningen van België*, 17 (1950), p. 362-363; P. JOHANEK, *Methodisches zur Verbreitung und Bekanntmachung von Gesetzen im Spätmittelalter*, in: W. PARAVICINI & K.F. WERNER (ed.), *Histoire comparée de l'administration (IVe-XVIIIe siècles)* (Beihefte der Francia, 9), München, 1980, p. 88-101; A. WOLF, *Die Gesetzgebung der entstehenden Territorialstaaten*, in: H. COING (ed.), *Handbuch der Quellen und Literatur der Neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte*, I, München, 1973, p. 558-562; IDEM, *Publikation von Gesetzen, o.c.*, kol. 85-92.

(36) R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedkundige inleiding tot het privaatrecht*, Gent, 1985, p. 96.

(37) J.-M. CAUCHIES, *La législation princière, o.c.*, p. 226-227; W. JAPPE ALBERTS, *o.c.*, p. 36-44.

(38) Denken we slechts aan de „plakaten” van keizer Karel V (P. BONENFANT, *A propos des „Placards” de Charles Quint*, in: *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*, I, Leuven-Brussel, 1946, p. 781-790).

(39) B.v. te Mechelen in de Franse Tijd: H. CONINCKX, *Malines sous la République française*, in: *Bulletin du Cercle archéologique, litt. & artist. de Ma-*

van een groot deel van de bevolking. Sedert de Franse Tijd werd het klein beetje oraliteit dat in de bekendmaking restte, steeds meer teruggedrongen tot het op dit ogenblik vrijwel volledig uit het rechtsleven is verdwenen.

Over het algemeen werden de publiciteit in het recht en de kenbaarheid van het recht dan ook hoe langer hoe meer herleid tot juridische ficties, al blijft de bekendmaking van de normen — hoe goed ook georganiseerd — altijd in zekere mate illusoir, zodat/zoals ook de veronderstelde kennis van de wet *ab initio* in hoge mate een fictie is.

a) *Hedendaagse periode (19e - 20e eeuw)*

Op de huidige dag dienen wetten, decreten, uitvoeringsbesluiten, reglementen en verordeningen met algemene draagwijdte nog steeds door de bevoegde openbare overheid afgekondigd en bekendgemaakt te worden willen ze bindend en dus afdwingbaar zijn. De modaliteiten van bekendmaking verschillen evenwel⁴⁰. Zo dienen de gewone wetten en de decreten van de Cultuurraden, alsook de koninklijke en ministeriële besluiten die de algemeenheid van de burgers betreffen, gepubliceerd te worden in het Belgisch Staatsblad, waarna ze bindend worden te rekenen vanaf de tiende dag van hun bekendmaking, tenzij in de wet, het decreet of het besluit zelf een ander tijdstip wordt bepaald. De reglementen en verordeningen van de provinciale raad of van de bestendige deputatie die de algemeenheid van de inwoners van de provincie betreffen, moeten opgenomen worden in het Bestuursmemoriaal en worden bindend de achtste dag na hun bekendmaking in dit memoriaal, tenzij anders voorzien. De politiereglementen van de gouverneur en van de arrondissementscommissaris moeten sedert de wet van 5 juni 1934 door aanplakking in ieder gemeente waar zij van toepassing zijn bekendgemaakt worden en moeten zelf de termijn bepalen vanaf dewelke zij bindend worden; vóór de wet van 1934 kon de bekendmaking blijkbaar ook door omroeping gebeuren⁴¹. Voor wat de gemeentelijke overheden betreft, be-

lines, 3 (1892), p. 41 en 58.

(40) M. STORME, *o.c.*, p. 87-88.

Voor de wetten en besluiten van de nationale overheid is dit geregeld door de wet van 31 mei 1961; voor de decreten van de Cultuurraden door de wet van 3 juli 1971; voor de provinciale reglementen en verordeningen door de Provinciewet (1836) (art. 117-118); voor de politiereglementen van provincie-gouverneur en arrondissementscommissaris door de wet van 5 juni 1934; voor de handelingen van de organen van de agglomeraties en federaties van gemeenten door de wet van 26 juli 1971. Volledigheidshalve vermelden we nog dat er ook nog internationale verdragen bestaan, alsook besluiten van organen van Europese instellingen (E.E.G., E.G.K.S., Euratom, e.d.); zij worden respectievelijk gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad en in het Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen (zie o.m. J. DE MEYER, *Staatsrecht*, K.U.L., Leuven, 1972, p. 323-324).

(41) Getuige b.v. een brief van een arrondissementscommissaris in 1872 om een reglement door de „veldwachter twee of driemaal te doen aflezen aan het kerkhekken na het eindigen van de missen om er de inwoners (...) kennis van te geven, en het dan in 't kasken te hangen” (geciteerd door F. BASTIAEN, *De veldwachter in het spanningsveld van autoriteit en solidariteit (het arrondissement Gent-Eeklo, 1830-1914)*, onuitg. lic. verhand., gesch., R.U.Gent, 1984, I, p. 261). De wet van 6 maart 1818, die door de wet van 5 juni 1934 werd gewijzigd en kadert in de

paalt het nog steeds vigerende artikel 102 van de Gemeentewet (30 maart 1836) dat de reglementen en verordeningen van de raad of van het college door toedoen van burgemeester en schepenen bekendgemaakt dienen te worden door middel van omroeping en van aanplakking; zij worden bindend vanaf de vijfde dag hunner publicatie; in de plattelandsgemeenten geschiedt deze bekendmaking na de kerkdienst en in dringende gevallen mag het college van burgemeester en schepenen in deze gemeenten de bekendmakingen doen op zodanige wijze als ze het raadzaam acht ⁴².

Ons interesseren juist deze gemeentelijke reglementen en verordeningen. De Gemeentewet schrijft als middel van bekendmaking de omroeping en de aanplakking voor. Het aanwenden van slechts één van beide heeft in de 19e eeuw wel eens aanleiding gegeven tot contestaties van de wettelijkheid van bepaalde gemeentelijke verordeningen en reglementen. De wet van 30 december 1887 maakte daaraan definitief een einde door te verbieden de wettelijkheid van deze reglementen en verordeningen die vóór deze wet bestonden, te betwisten op grond dat zij slechts zouden bekendgemaakt geworden zijn door middel van hetzij aanplakking, hetzij omroeping (art. 21). Sedertdien hebben rechtspraak en rechtsleer aangenomen dat één van beide vormen van bekendmaking volstaat ⁴³. In de plattelandsgemeenten ⁴⁴ — en daarmee bedoelde de wetgever dorpen die overwegend uit een landbouwerspopulatie zijn samengesteld — diende enkel het omroepen op zondag na de kerkdienst te gebeuren, zo werd de Gemeentewet geïnterpreteerd; gebeurde de bekendmaking door middel van aanplakking, dan mocht deze ook op andere dagen plaatsvinden ⁴⁵.

In ieder geval bleef de omroeping na de kerkdienst zeker tot aan de eerste wereldoorlog en zelfs nog tot aan de tweede wereldoorlog het meest gebruikelijke middel van bekendmaking van de gemeentelijke reglementen en verordeningen in de meer landelijke gemeenten. Sommige plattelandsgemeenten hebben deze traditie nog tot het begin van de jaren '50 voortgezet, zij het minder voor het afroepen van officiële berichten ⁴⁶. Het „omroepen” vond in deze gemeenten ook plaats in de gehuchten ⁴⁷, zelfs al hadden deze geen eigen kerk ⁴⁸.

artikelen 128 en 139 van de Provinciewet, voorziet niet in specifieke publiciteitsvereisten (zie *Pasinomie*, 2e reeks, IV, 1814-30, p. 333-337).

(42) M. DE JONGE, e.a., *Modern Gemeentebeleid. Handleiding voor gemeentemantatarissen*, Zele, 1982, p. 33. De Franse tekst van art. 102, 1e lid, luidt: „Les règlements et ordonnances du conseil ou du collège sont publiés par les soins des bourgmestres et échevins, par la voie de proclamations et d'affiches; dans les campagnes, la publication se fait à l'issue du service divin” (V. DE TOLLENAERE, *Nouveau commentaire de la loi communale*, II, Brussel, 1955, p. 1010).

(43) V. DE TOLLENAERE, *o.c.*, II, p. 1012-1013, nr. 840.

(44) In de Franse tekst staat er „dans les campagnes” (zie noot 42).

(45) V. DE TOLLENAERE, *o.c.*, II, p. 1013, nr. 841.

(46) Zoals blijkt uit navragen ter plaatse.

(47) B.v. in het gehucht Donk te Maldegem (O.VI.), waar de roeptribune nog bewaard is; evenzo in het gehucht Wildenburg te Wingene (W.VI.).

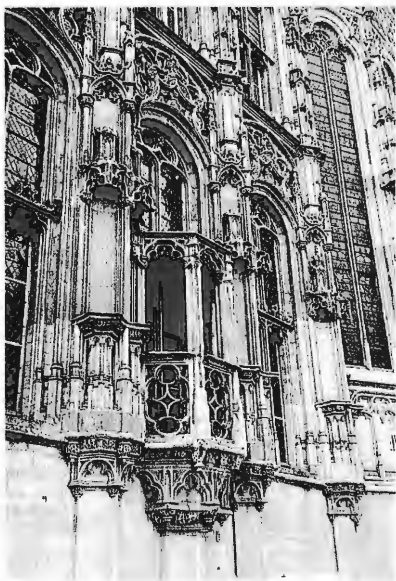
(48) B.v. te Balegem (thans Oosterzele, O.VI.) ligt er weliswaar een roepsteen aan de kerk, maar ook Broek, een gehucht zonder kerk aldaar, beschikt over zijn eigen roepsteen.

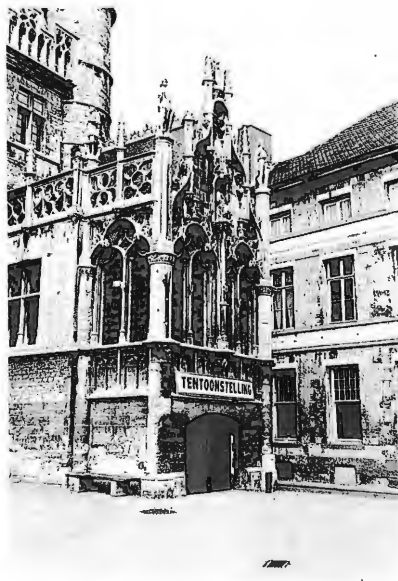
SINT-LIEVENS-HOUTEM, Letterhoutem. Evocatief standbeeld van een champetter op de roepsteen. (foto: P. De Win, 1986)

Afkondiging ter pui (ca. 1450). Anonieme miniatuur uit deel I van de *Chroniques de Hainaut* van Jacques de Guyse in Franse vertaling door Jean Wauquelin (Bergen, 1448). Brussel, Kon. Bibl. Albert I, Hs. 9242, f° 274v. (foto: Brussel, Kon. Bibl. Albert I)

GENT. De laatgotische roepstoel van het stadhuis uit 1518-19. (foto: P. De Win, 1984)

AALST. Het 'Gebiedhuisje' aan het stadhuis. (foto: P. De Win, 1984)

WICHELEN, Schellebelle. De roeptribune
aangebouwd tegen het 'kot' (gevangenis).
(foto: P. De Win, 1986)

LOKEREN, Daknam. Roephuisje.
(foto: P. De Win, 1982)

WORTEGEM-PETEGEM, Elsegem.
Roephuisje (toestand 1942). (foto: A.C.L.)

KLUISBERGEN, Zulzeke. Roephuisje.
(foto: P. De Win, 1983)

GENT, Mariakerke. Roephuisje.
(foto: P. De Win, 1986)

GENT, Desteldonk. Roeptribune.
(foto: P. De Win, 1985)

TEMSE, Elversele. Kerkpui.
(foto: P. De Win, 1982)

WAASMUNSTER. Kerkpui uit 1732.
(foto: P. De Win, 1986)

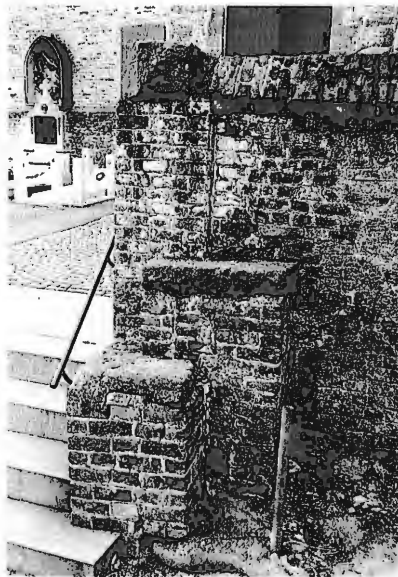
DENDERMONDE, Baasrode.
Roeptribune. (foto: P. De Win, 1983)

MALDEGEM, gehucht Donk.
Roeptribune. (foto: P. De Win, 1985)

GERAARDSBERGEN, Overboelare.
Roepsteen. (foto: P. De Win, 1984)

BRAKEL, Parike. Roepsteen.
(foto: P. De Win, 1984)

MERELBEKE, Munte. Roepsteen aan de gevel van de afspanning 'Oud Munte'.
(foto: P. De Win, 1986)

GERAARDSBERGEN, Grimminge. Roepsteen tegen de gevel van het (ex-)gemeentehuis. (foto: P. De Win, 1983)

NINOVE, Eichem. Roepsteen op de hoek nabij de kerkweg. (foto: P. De Win, 1983)

GERAARDSBERGEN, Onkerzele. Roepsteen onderaan de kerktrap. (foto: P. De Win, 1986)

GERAARDSBERGEN, Viane. Voormalig grafmonument als roepsteen tegen de kerkgevel. (foto: P. De Win, 1983)

ZWALM, Meilegem. Roepsteen, waarschijnlijk de basis van een doopvont. (foto: P. De Win, 1983)

AALST, Herdersem. Een stuk zuil als roepsteen. (foto: P. De Win, 1983)

MERELBEKE, Bottelare. Schandpaaltrede als roepsteen. Thans verdwenen. (foto: F. Moens, ca. 1950)

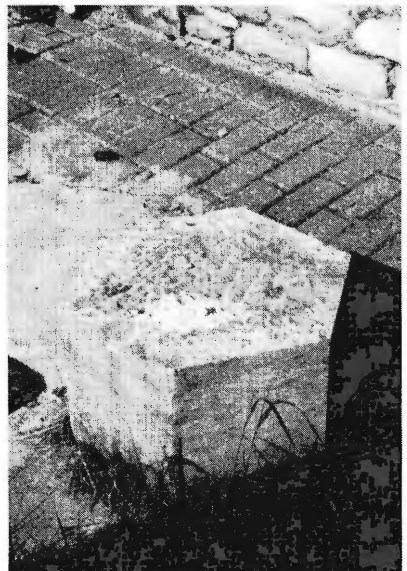
OOSTERZELE, Balegem. Ronde roepsteen met opstapje tegen de kerkgevel.
(foto: P. De Win, 1983)

HERZELE. Cilindrische roepsteen.
(foto: P. De Win, 1983)

OOSTERZELE, Scheldewindeke. Halfronde roepsteen tegenover het kerkportaal.
(foto: P. De Win, 1983)

KRUISSHOUTEM, Nokere. Zeskantige roepsteen. Thans verdwenen.
(foto: P. De Win, 1983)

Kortom : de Gemeentewet voorzagt — en voorziet nog steeds — in de mogelijkheid om de gemeentelijke reglementen en verordeningen in de plattelandsgemeenten via omroeping bekend te maken na de zondagse kerkdienst. De wet bepaalde (en bepaalt) evenwel niet hoe en door wie deze omroeping diende te gebeuren.

Het ontbreken van richtlijnen i.v.m. de manier waarop dit omroepen diende te gebeuren, heeft geleid tot een enorme variatie aan uitingen, gaande van het eenvoudig aflezen op een geïmproviseerde staanplaats tot de gebruikmaking van speciaal daartoe opgerichte bouwsels nabij de kerk of op het dorpsplein.

De „omroeping" gebeurde veelal op een speciaal daartoe aangebrachte steen nabij kerkportaal⁴⁹, kerkgevel⁵⁰, kerktrap⁵¹ of kerkhofmuur⁵², op het kerkhof⁵³ of naast de kerkweg⁵⁴; de steen kon evenwel ook tegen-

(49) Hetzij geïncorporeerd, hetzij losstaand.

Geïncorporeerd : b.v. Wulpen (thans Koksijde, W.Vl.).

Losstaand : b.v. Rollegem (thans Kortrijk, W.Vl.), Spiere (thans Spiere-Helkijn, W.Vl.), Bulskamp (thans Veurne, W.Vl.), Brielen en Vlamertinge (allebei thans Ieper, W.Vl.), Heist aan Zee (thans Knokke-Heist, W.Vl.), Heule en Marke allebei thans Kortrijk, W.Vl.)

Een bijzondere situatie vormen de uitsparingen in het kerkportaal van Oudenburg (W.Vl.).

(50) Hetzij geïncorporeerd, hetzij losstaand.

Geïncorporeerd : b.v. Izenberge (thans Alveringem, W.Vl.), Ingelmunster (W.Vl.), Aartrijke (thans Zedelgem, W.Vl.), Sint-Denijs (thans Zwevegem, W.Vl.).

Losstaand : b.v. Keiem (thans Diksmuide, W.Vl.), Waregem (W.Vl.), Wingene (gehucht Wildenburg, W.Vl.), Viane (thans Geraardsbergen, O.Vl.), Denderbelle (thans Lebbecke, O.Vl.), Balegem (thans Oosterzele, O.Vl.), Eke (thans Nazareth, O.Vl.).

Iets verder ernaast : b.v. Schoonaarde (thans Dendermonde, O.Vl.). De meeste overdekte roepstenen en kerkpuien werden eveneens tegen de kerkgevel opgesteld (zie terzake de noten 62 en 64).

(51) Meestal onderaan : b.v. Leopoldsburg (Limb.), Onkerzele (thans Geraardsbergen, O.Vl.), O.L.V.-Lombeek (thans Roosdaal, Brab.). Soms was het enkel maar een verhoogde trede van de kerktrap (b.v. te Tollembeek, thans Galmaarden, Brab.) of een staanplaats op de borstwerving naast de trap (b.v. te Ellignies-Sainte-Anne, thans Beloeil, Heneg.).

(52) Hetzij binnen, hetzij buiten tegen de muur aangebouwd.

Binnen : b.v. Leuegem (thans Oudenaarde, O.Vl.), Maldegem (gehucht Donk, O.Vl.), Neigem (thans Ninove, O.Vl.), Rozebeke (thans Zwalm, O.Vl.), Waarbeke (thans Geraardsbergen, O.Vl.).

Buiten : b.v. Herzele (O.Vl.), Ottergem (thans Erpe-Mere, O.Vl.), Sint-Goriks-Oudenhove (thans Zottegem, O.Vl.), Smeerebbe (thans Geraardsbergen, O.Vl.), Uitbergen (thans Berlare, O.Vl.), Zegelsem (thans Brakel, O.Vl.).

Meestal gelegen nabij één der hekkepalen aan de toegang tot het kerkhof : binnen : b.v. Meigem (thans Deinze, O.Vl.); buiten : b.v. Gijzenzele (thans Oosterzele, O.Vl.), Maarke (thans Maarkedal, O.Vl.), Nazareth (O.Vl.), Pollare (thans Ninove, O.Vl.), Sint-Lievens-Houtem (O.Vl.), Sint-Maria-Oudenhove (thans Zottegem, O.Vl.).

Soms uitgebouwd tot een soort tribune : b.v. Parike (thans Brakel, O.Vl. : tribune met ongelijke treden langs de buitenzijde van de kerkhofmuur vlak naast de toegang), Petegem (thans Wortegem-Petegem, O.Vl. : tegen de binnenzijde van de kerkhofmuur), Sint-Maria-Latem (thans Zwalm, O.Vl. : langs de binnenkant van de kerkhofmuur).

(53) B.v. te Grammene (thans Deinze, O.Vl.).

(54) B.v. te Eichem (thans Ninove, O.Vl.), Waterland-Oudeman (thans Sint-Laureins, O.Vl.).

over de kerkingang liggen aan de overzijde van straat of plein⁵⁵. Deze „roepsteen”, die wegens zijn ligging ook „kerksteen” („kerk(e)stichel(e)”, „kerkstegel(e)”) werd geheten, kon bestaan uit een eenvoudig vormloos⁵⁶, (half-)rond⁵⁷ of meerkantig⁵⁸ blok zandsteen, arduinstein of ander gesteente, dat soms gemetst was op een bakstenen verhoog⁵⁹, soms voorzien was van een opstapje⁶⁰ of van enkele treden⁶¹ en soms overdekt was met een luifelte⁶²; soms was het geen steenblok, maar een

(55) B.v. te Appelterre (thans Ninove, O.Vl.), Hillegem (thans Herzele, O.Vl. : aan de overzijde van het plein), Kerkem (thans Maarkedal, O.Vl.), Leeuwergem (thans Zottegem, O.Vl.), Scheldewindeke (thans Oosterzele, O.Vl.), Velzeke (thans Zottegem, O.Vl.), Voorde (thans Ninove, O.Vl.).

(56) B.v. te Godveerdegem (thans Zottegem, O.Vl.), Kerkem en Maarke (thans allebei Maarkedal, O.Vl.), Rozebeke (thans Zwalm, O.Vl.), Schoonaarde (thans Dendermonde, O.Vl.).

(57) Cilindervormig : b.v. Balegem (thans Oosterzele, O.Vl.), Eke (thans Nazareth, O.Vl.), Herzele (O.Vl.), Leupegem (thans Oudenaarde, O.Vl.), Oosterzele (O.Vl.).

Half rond : b.v. Appelterre (thans Ninove, O.Vl.), Leeuwergem (thans Zottegem, O.Vl.), Scheldewindeke (thans Oosterzele, O.Vl.).

Boogvormig : b.v. Schorisse (thans Maarkedal, O.Vl.).

(58) Rechthoekig : b.v. Erwetegem (thans Zottegem, O.Vl.), Gijzenzele (thans Oosterzele, O.Vl.), Munte (thans Merelbeke, O.Vl.), Wieze (thans Lebbeke, O.Vl.), Zegelsem (thans Brakel, O.Vl.).

Vierkant : b.v. Erpe (thans Erpe-Mere, O.Vl.), Neigem (thans Ninove, O.Vl.), Onkerzele (thans Geraardsbergen, O.Vl.), Ottergem (thans Erpe-Mere, O.Vl.), Sint-Lievens-Houtem (O.Vl.), Sint-Goriks-Oudenhove en Sint-Maria-Oudenhove (thans allebei Zottegem, O.Vl.), Waterland-Oudeman (thans Sint-Laureins, O.Vl.).

Zeshoekig : b.v. Brugge-Sint-Andries (thans Brugge, W.Vl.), Oekene (thans Roeselare, W.Vl. : gedeeltelijk slechts), de verdwenen roepsteen van Nokere (thans Kruishoutem, O.Vl.).

Achthoekig : b.v. Wijlegem (thans Zwalm, O.Vl. : stuk schandpaaltrede), Arc-Ainières (thans Frasnes-lez-Anvaing, Heneg.).

In West-Vlaanderen zijn er ook meer bijzondere vormen te vinden van roepstenen : o.m. balk- of kubusvormige stenen met inspringend staanvlak : b.v. Reningelst (thans Poperinge, W.Vl.), Westouter en Woumen (allebei thans Diksmuide, W.Vl.) ; stenen met achthoekig bovenvlak op cilindrische voet : b.v. Vlamertinge (thans Ieper, W.Vl.) ; een in punt uitlopende steen : b.v. Ramskapelle-Brugge (thans Knokke-Heist, W.Vl.) ; stenen met rond bovenvlak en naar onder toe versmallend : b.v. Bulskamp (thans Veurne, W.Vl.), Pollinkhove en Reninge (thans allebei LOReninge, W.Vl.) ; steen met vierkant bovenvlak op cilindrische voet : b.v. Nieuwmunster (thans Zuienkerke, W.Vl.) ; een loutere siersteen : b.v. Mannekensvere (thans Middelkerke, W.Vl.), Ramskapelle-Veurne (thans Nieuwpoort, W.Vl.). Dit meer voorkomen van bijzondere vormen in West-Vlaanderen heeft wellicht mede te maken met het feit dat vele kerken wegens de frontactiviteiten tijdens de eerste wereldoorlog werden vernield en vervangen door nieuwe gebedshuizen ; naar aanleiding daarvan dienden ook de oude roepstenen en kerkpuien veelal vervangen te worden door nieuwe, waarvoor dan dikwijls recuperatiemateriaal van het oude kerkgebouw werd aangewend.

(59) B.v. Eichem (thans Ninove, O.Vl.), Meigem (thans Deinze, O.Vl.), Onkerzele (thans Geraardsbergen, O.Vl.), Sint-Goriks-Oudenhove (thans Zottegem, O.Vl.), Sint-Maria-Latem (thans Zwalm, O.Vl.).

(60) B.v. Klemskerke (thans De Haan, W.Vl.), Eke (thans Nazareth, O.Vl.), Sint-Maria-Latem (thans Zwalm, O.Vl.), Bever (Brab.).

(61) B.v. Koekelare (W.Vl.), Maldegem (gehucht Donk, O.Vl.), Overboelare (thans Geraardsbergen, O.Vl.).

(62) B.v. Avekapelle, Steenkerke en Wulveringem (thans alle drie Veurne, W.Vl.) ; Baasrode (thans Dendermonde, O.Vl.) en Schellebelle (thans Wichelen, O.Vl.) zijn

gemetst substraat⁶³. Zoals reeds aangegeven werd, is de steen niet zelden een overblijfsel van een ouder kerkgebouw, van een grafmonument, een kerkhofkruis, een doopvont of een schandpaal. Slechts uitzonderlijk nam het „roepgestoelte” de vorm aan van een roephuisje⁶⁴ of van een kerkpui met smeedijzerwerk⁶⁵.

Soms lag die roepsteen niet nabij de kerk, maar nabij het gemeentehuis, dat dan gewoonlijk geen bordes had en niet te ver van de kerk af was gelegen⁶⁶. Ook lag de roepsteen wel eens tegen de gevel van een nabijgelegen herberg, die niet zelden vóór de Franse Tijd als vergaderplaats van de plaatselijke schepenbank en later nog als gemeentehuis had dienst gedaan⁶⁷.

bijzondere tribunes. Eertijds bestonden er ook te Assenede (O.Vl.) (GENT, Rijksarchief, Ambacht Assenede, nr. 72, f° 53v.-54r. anno 1741) en te Edegem (Antw.) (R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Edegem*, Edegem, 1974, p. 495, anno 1614/15).

(63) B.v. te Bekegem (thans Ichtegem, W.Vl.), Wulpen (thans Koksijde, W.Vl.), Iddergem (thans Denderleeuw, O.Vl.).

(64) Het is klaarblijkelijk een typisch Oost-Vlaams fenomeen. Roephuisjes vindt men er te Daknam (thans Lokeren, O.Vl.) (afb. o.m. in A. COCQUYT, Daknam, romantisch dorpje aan de Durme, in: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 15 (1966), p. 128), Mariakerke (thans Gent, O.Vl.) (P. DE WIN, Gent rechtsarcheologisch bekeken, *o.c.*, p. 7) en Zulzeke (thans Kluisbergen, O.Vl.) (afb. in *Esthetische spiegel van Zuid-Oost-Vlaanderen*, Oudenaarde, s.d., p. 51). Het mooie roephuisje van weleer te Elsegem (thans Wortegem-Petegem, O.Vl.) is thans een halfvoltooide miskleun van een reconstructie geworden (afb. anno 1942 in M.J. TULLEKEN, Een verloren hoekje in Oost-Vlaanderen: Elsegem, in: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 35 (1986), p. 54). Het verdwenen roephuisje van Nevele (O.Vl.) is ons enkel nog bekend via oude tekeningen (door A. Heins in A. HEINS & G. MEUNIER, *En pays flamand*, Gent, 1902, p. 40) en foto's (A. JANSSENS & J. TAELDEMAN, *Nevele in oude prentkaarten*, Zaltbommel, 1973, Pl. 6, 7 en 17: postkaarten uit 1898-1912). Een merkwaardig geheel vormt het z.g. „kot” (gevangenis) van Schellebelle (thans Wichelen, O.Vl.), waar aan de voorkant een roeptribune werd tegenaan gebouwd.

(65) In West-Vlaanderen gaat het eerder om overdekte roepstenen dan om werkelijke kerkpuien. Kerkpuien vindt men o.m. te Elversele (thans Temse, O.Vl.) (afb. in A. BUVÉ, De „Puien” van Waasland, *o.c.*, p. 271-272), Waasmunster (O.Vl.) (afb. in C.V. TREFOIS, *Verloren Dorp*, Sint-Niklaas, 1980, p. 230) en Diegem (thans Machelen, Brab.). Ook het „vosterhuisje” van Weelde (thans Ravels, Antw.) mag tot de kerkpuien gerekend worden (zie H. DE KOK, *Gids voor het oude Turnhout*, *o.c.*, II, p. 214), evenals de bouwvallige constructie te Virelles (thans Chimay, Heneg.). Een bijzondere vorm is de roeptribune die ingewerkt is in de kerkhofmuur, zoals te Desteldonk (thans Gent, O.Vl.) (afb. in P. DE WIN, Gent rechtsarcheologisch bekeken, *o.c.*, p. 6-7) en te Oordegem (thans Lede, O.Vl.).

(66) B.v. te Werken (thans Kortemark, W.Vl.), te Zonnebeke (W.Vl.) en te Grimminge (thans Geraardsbergen, O.Vl.).

Het bestaan van een bordes aan het gemeentehuis sluit evenwel een roepsteen niet uit, zoals b.v. te Boezinge (thans Ieper, W.Vl.), te Kanegem (thans Tielt, W.Vl.) en te Uitbergen (thans Berlare, O.Vl.) wordt bewezen. Toch is hierbij voorzichtigheid geboden: te Uitbergen werd het gemeentehuis met bordes slechts gebouwd in 1927 (P. DEVOS, *De gemeentehuizen van Oost-Vlaanderen* (Invent. Kunstpatr. Oost-Vlaanderen, 16-17), Gent 1982, I, p. 150-151), zodat de roepsteen chronologisch eerder in gebruik was dan het bordes; ook in beide andere voorbeelden gaat het om vrij recente gemeentehuizen.

(67) B.v. te Munte (thans Merelbeke, O.Vl.) en te Wieze (thans Lebbeke, O.Vl.).

Uitzonderlijk werden er twee roepstenen voorzien, hetzij allebei nabij de kerk gelegen⁶⁸, hetzij één nabij de kerk en één nabij het gemeentehuis⁶⁹. Soms kwam de roepsteen op het plein tussen gemeentehuis en kerkgebouw terecht⁷⁰ of lag hij onder de marktlinde⁷¹.

Maar niet overal werd er van een roepsteen gebruik gemaakt. Vaak stelde men zich al tevreden met een geïmproviseerde staanplaats nabij de kerkdeur of het kerkhofhekken. In sommige dorpen waar men over een gemeentehuis met bordes beschikte, werden de mededelingen van het bordes afgelezen⁷². Bij gebrek aan bordes en roepsteen gebeurde de bekendmaking wel eens vanuit een open venster van de eerste verdieping van het gemeentehuis of zelfs van een particuliere woning nabij de kerk⁷³. Soms werden de trappen van de oude schandpaal⁷⁴ of van de parochie-

(68) B.v. te Heule (thans Kortrijk, W.Vl.), waar er langs weerskanten van het kerkportaal een grote, achthoekige roepsteen ligt. Te Vinkem (thans Veurne, W.Vl.) zijn er eveneens twee nabij het kerkportaal gelegen, zij het dat de tweede steen duidelijk ter vervanging van de onbruikbaar geworden eerste steen was bedoeld. Te Leest (thans Mechelen, Antw.) liggen er ook twee nabij de kerk; evenzo te Moustier (thans Frasnés-lez-Anvaing, Heneg.). Te Escanaffles (thans Celles, Heneg.) liggen er zelfs meerdere. Te Loupoigne (thans Genappe, Brab.) zijn eerder twee podia nabij het portaal voorzien, evenals te Kessenich (thans Kinrooi, Limb.).

(69) B.v. te O.L.V.-Lombeek (thans Roosdaal, Brab.).

(70) B.v. te Kanegem (thans Tielt, W.Vl.).

(71) B.v. de verdwenen roepsteen te Overpelt (Limb.) (J. FRÈRE, *De Kerkelinde van Overpelt*, in: *Natuur- en Stedenschoon*, 10 (1931), p. 78 en 170); de bewaarde roepsteen te Erpe (thans Erpe-Mere, O.Vl.) en de roepsteen van Deftinge (thans Lierde, O.Vl.) anno 1900 (cf. tekening door A. Heins in A. HEINS, *Vieux coins en Flandre*, 1e reeks, Gent, 1901, Pl. 38).

(72) B.v. te Retie (Antw.) (E. SNEYERS, *Bijdrage tot de geschiedenis van Retie*, Retie, 1972², p. 84) en te Lo (thans Lo-Reninge, W.Vl.) (J. GERITS, *Gids voor Vlaanderen, o.c.*, p. 652).

(73) B.v. te Zwevezele (thans Wingene, W.Vl.), te Ruddervoorde (thans Oostkamp, W.Vl.) (G. ALTOOS, *Prochienieuws met de belle Zwevezele en ommeland*, in: *Biekorf*, (1964), p. 62) en te Wakken (thans Dentergem, W.Vl.) ([O.] D[E] B[ORCHGRAVE], *De „roepstenen”, o.c.*, p. 241-242: beslissing van het schepencollege d.d. 22 okt. 1922) gebeurde dit vanuit een venster van het gemeentehuis.

Te Veldegem (thans Zedelgem, W.Vl.) gebeurde de afkondiging na de achtrenmis in het bovenvenster van het huis van de familie Hollebeke rechttegenover de kerk (G. ALTOOS, *o.c.*, p. 62). Te Aalter (W.Vl.) gebeurde het afroepen dan weer vanuit het bovenvenster van herberg „Het Lammeke” op de Markt; deze herberg fungeerde vóór 1830 evenwel als wethuis van de gemeente (A. RYSERHOVE, *Veldwachters te Knesselare*, in: *Jaarboek Appeltjes van het Meetjesland*, 4 (1952), p. 137; zie ook: P. DEVOS, *De gemeentehuizen van Oost-Vlaanderen, o.c.*, I, p. 118).

(74) B.v. op de treden van de nog bewaarde en in 1815 heropgerichte schandpaal van Wommelgem (Antw.) (A. SLEDSSENS, *Wommelgem door de eeuwen heen*, Boechout, 1965, p. 158-159), nabij de treden van de thans verplaatste schandpaal van Wilsmarsdonk (Antw.) (RAEYMAEKERS, *Piloris*, in: *Jadis*, 4 (1900), p. 70) of op de treden van de nog bewaarde schandpaal van Berlare (O.Vl.) (H. BLANCQUAERT, *De Paalderijn en zijn mysteries*, in: *Tijdschrift Heem- en Oudh. Kring Berlare*, 2 (1984), nr. 1, p. 15). Ook te Sint-Lievens-Houtem (O.Vl.) zou de thans verdwenen basis van de schandpaal eertijds als roepsteen gediend hebben (X., „Au Lion d'Or” te Sint-Lievens-Houtem, in: *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring*, (1950-51), p. 77).

pomp/dorpspomp ⁷⁵ gebruikt en er zijn zelfs voorbeelden gekend waarbij de marktlinde werd beklommen ! ⁷⁶

In de praktijk ging de omroeper eerst staan op de voor het afroepen in het dorp geëigende plaats. Daarna roerde hij de bel om de aandacht te trekken. Vervolgens werd gewacht tot het volk zich rondom hem verzameld had ⁷⁷. Met luider stemme vond dan de eigenlijke afkondiging plaats.

De tekst van een reglement of verordening werd alleszins voorgelezen ; andere berichten werden soms uit het geheugen gereciteerd. De aanhef van een reglement of verordening is wettelijk geregeld ⁷⁸. Veelal werd de afkondiging besloten met de woorden „Elk zegge het voort!” ⁷⁹. Vaak werd de tekst achteraf nog eens uitgehangen op een geijkte plaats nabij kerk en/of gemeentehuis ⁸⁰.

Een voorbeeld van een gemeentelijke politieverordening is deze :

„Art. 1 : Het is strengelijk verboden van binnen deze gemeente na te oogsten, het zij met de hand of met raken of krabbers met houten of ijzeren tanden.

Art. 2 : Het is insgelijks ten allen tijde verboden van de akkers, bosschen en drevén te doorkruissen, daer waer er geene publieke wegen zijn.

Art. 3 : Alle overtredingen aen bovenstaende artikelen zal gestraft worden met eene boete van een tot vijf franken, (en in geval van onvermogen met eene gevangenzetting van eenen tot vijf dagen). In geval van hervalling zal er eene boete van vijf tot vijftien franken toegepast worden.

Art. 4 : Dezelve straffen zullen toegepast worden aan diegene welke hun gevoeg of andere vuiligheid zullen doen op of rond het kerkhof.

Art. 5 : Het Kollegie van Burgemeester en Schepenen zal de stelligste bevelen geven aen de veldwagters, op dat zij van alle overtredingen proces-verbael opmaken en zal des noods de hulp der Koninglijke Gendarmerie vragen.” ⁸¹

(75) B.v. te Vosselaar (Antw.) gebeurde het afroepen nabij de pomp op het dorpsplein ; tegen de pomp hing ook een kastje met het gemeentenieuws (H. DE KOK, *Gids voor het oude Turnhout, o.c.*, II, p. 109-110).

(76) B.v. te Massemen (thans Wetteren, O.VI.) zou de grootbladige en thans beschermde linde als „roepplaats” dienst hebben gedaan.

(77) Het standbeeld van de veldwachter op de kerksteen te Letterhoutem (thans Sint-Lievens-Houtem, O.VI.) geeft hiervan een mooie impressie. Een afbeelding van een afroepende veldwachter werd gepubliceerd in *De Brabantse Folklore*, 18 (1938-39), p. 264 (op de roepsteen van Bever, Brab.) en in C. TREFOIS, *Verloren Dorp, o.c.*, p. 229 (in het roephuisje van Daknam, thans Lokeren, O.VI.).

(78) In art. 102 van de Gemeentewet, nl. „De gemeenteraad (of het college van burgemeester en schepenen) van de gemeente X, provincie Y, besluit of beveelt”.

(79) G. ALTOOS, *o.c.*, p. 62.

(80) Al werd één vorm van bekendmaking i.v.m. gemeentelijke verordeningen en reglementen reeds voldoende geacht (cf. supra).

(81) Afgekondigd te Bellem (thans Aalter, O.VI.), anno 1864 (gecteerd in F. BASTIAEN, *De veldwachter in het spanningsveld, o.c.*, I, p. 628 ; met andere voorbeelden p. 623-629).

De wet stipuleert wel dat de omroeping op zondag na de kerkdienst dient te gebeuren. Toch kon het tijdstip van de omroeping variëren naar gelang de plaatselijke gewoonte: het aflezen gebeurde wel eens na elke kerkdienst, maar meestal uitsluitend na de achturenmis⁸².

Zoals we verder zullen zien was het afroepen op zondag naar aanleiding van de (voor gelovigen) verplichte zondagsmis zeker geen uitvinding van de 19e-eeuwse wetgever, maar integendeel een uitvloeisel van een lange traditie, gestoeld op de praktische ervaring dat de verplichte en dus drukbijgewoonde zondagsmis in landbouwgemeenten de belangrijkste ontmoetingsplaats was voor de verspreid levende, maar diepgelovige boerenbevolking; deze zondagsmis was dan ook het uitgelezen moment om enig nieuws aan zoveel mogelijk toehoorders bekend te maken. Niet alleen de kerkelijke overheid maakte — en maakt nog steeds — van de zondagsmis gebruik om de parochianen in te lichten over allerlei officiële en minder officiële kerkelijke en parochiale aangelegenheden, maar ook de wereldlijke overheden en zelfs particulieren grepen eertijds deze kans aan om de plattelandsbevolking te bereiken.

De Gemeentewet bepaalt ook niet wie deze omroeping dient te verrichten. Toch werd het afkondigen van officiële berichten min of meer gerekend tot de normale taken van de plaatselijke veldwachter⁸³, veelal „garde” of „champetter” geheten, afgeleid van „garde champêtre”, het Franse equivalent⁸⁴. Al staat deze taak nergens wettelijk geëxpliciteerd⁸⁵,

(82) G. ALTOOS, *o.c.*, p. 62; M. FRÈRE, Over omroepen en andere middelen van publiciteit, in: *Limburg*, 32 (1953), p. 243 i.v.m. Bree en Peer (Limburg).

(83) Betreffende de veldwachter in de 19e-20e eeuw, zie o.m.: D. VERMANDERE, De veldwachter in het Leie-Departement (1795-1809), in: *Standen en Landen*, 44 (1968), p. 145-174; L. MALLIET, „De veldwachter, die onbekende”. Een historische studie over de wetgeving op de landelijke politie van de provincie Brabant in de periode 1791-1969, onuitg. licentiaatsverhandeling Criminologie, K.U. Leuven, 1980; F. BASTIAEN, *De veldwachter in het spanningsveld, o.c.*; IDEM, De veldwachter, een volksfiguur, in: *Oostvlaamse Zanten*, 61 (1986), p. 133-157 en 225-237; IDEM, Fidoeme, of sjampetter Camiel te Bellem, in: *Land van de Woestijne*, 9 (1986), nrs. 3-4, p. 20-46; P. DE MEESTER, De veldwachter, die onbekende, in: *Driemaandelijks Tijdschrift van het Gemeentekrediet van België*, 27 (1973), nr. 105, p. 177-183; M. DEWAELE, *Koksijdse veldwachters 1799-1974*, Koksijde, 1974; A. RYSERHOVE, *Veldwachters te Knesselare, o.c.*

(84) Zie ook: F. BASTIAEN, *De veldwachter, een volks-figuur, o.c.*, p. 153-155.

Soms werd ook wel eens gesproken van „booi” (b.v. te Overpelt, Limb.: J. FRÈRE, *De Kerkelinde van Overpelt, o.c.*, p. 78 en 170); dit woord is afgeleid van „(gerechts)bode”, een politieel ambt dat vóór de Franse Tijd ongeveer vergelijkbaar was met dat van veldwachter. Dezelfde continuering in het volkse spraakgebruik vinden we elders met „vorster” (in feite verwant met het Franse „garde forestier” of boswachter), een vergelijkbaar politieel ambt in bepaalde gewesten vóór de Franse Tijd; deze benaming werd b.v. lange tijd gebruikt in de Kempen, o.m. te Woelede (thans Ravels, Antw.) met zijn nog bewaarde „vo(r)sterhuisje” (H. DE KOK, *Gids voor het oude Turnhout, o.c.*, II, p. 214).

(85) De administratieve taken van de veldwachter liggen vervat in art. 52 van het Veldwetboek (1886), enigszins beperkt door het Koninklijk Besluit van 10 nov. 1934. Het oorspronkelijke artikel luidde: „De veldwachters zijn hoofdzakelijk ingesteld om te waken over het behoud van de eigendommen, van oogsten en van de vruchten van de bodem. Zij helpen, onder het gezag van de burgemeester, mede aan de uitvoering der wetten en politieverordeningen, alsmede aan de handhaving van de orde en de rust in de gemeente”. Alle goede bedoelingen en waarschuwingen

het was alleszins een vrij algemeen ingeburgerde geplogenheid, die nog werd versterkt door het feit dat de veldwachter als de belichaming van „wet en orde” op het platteland ongetwijfeld de meest geschikte persoon werd geacht om een reglement als het ware met officieel gezag op te leggen ⁸⁶.

Maar niet alleen in de publiekrechtelijke sfeer is de bekendmaking een vormvereiste. Ook in de privaatrechtelijke sfeer legt de wet de bekendmaking op. Het bestaan van een rechtshandeling is immers principieel tegenstelbaar aan derden. Niet-bekendmaking maakt de gestelde rechtshandeling veelal niet-tegenstelbaar aan derden of zelfs gewoon nietig. Er zijn evenwel tal van publicatiewijzen voorzien in de wet, variërend naargelang de rechtshandeling die men wil stellen. Thans gebeuren de bekendmakingen nog enkel schriftelijk ⁸⁷. Eertijds werd daarnaast ook nog wel eens de orale bekendmaking voorzien.

Als sprekendste voorbeeld kunnen de formaliteiten i.v.m. een voorgenomen huwelijk gegeven worden. Enige historiek is hier noodzakelijk.

Gezien het een sacrament betrof, werd het huwelijk in onze gewesten steeds als een zuiver kerkelijke aangelegenheid beschouwd totdat keizer Jozef II in 1784 ⁸⁸ bepaalde dat het huwelijk in de eerste plaats een burgerlijk contract was en dus tot de uitsluitende bevoegdheid van de burgerlijke rechtbanken behoorde, d.w.z. dat het kerkelijk huwelijk verder gebruikelijk bleef maar dat de bevoegdheid over geschillen terzake aan de kerkelijke rechtbanken werd onttrokken ⁸⁹. In Frankrijk werd reeds door een edict van Lodewijk XVI, uitgevaardigd in 1787, de mogelijkheid van een burgerlijk huwelijk voor de rechter voorzien, maar het burger-

ten spijt, werd de veldwachter in de praktijk evenwel door de gemeentelijke overheid opgezadeld met allerlei taken en klusjes die met zijn veldwachtersambt niets te maken hadden, gaande van briefdrager en loopjongen van de gemeente tot het fungeren als klusjesman en getuige voor akten van de burgerlijke stand. Tenslotte greep de wetgever in en bij K.B. van 10 nov. 1934 werd art. 52 van het Veldwetsboek aangevuld als volgt: „Bovendien staan zij ter beschikking van de burgemeester voor alle administratieve diensten welke met hun geschiktheid, de duur van hun andere werkzaamheden en het bedrag van hun wedde overeenkomen. Op verzoek van de burgemeester of de veldwachter, bepaalt de provinciegouverneur zo nodig de aard en maximumduur der diensten, die bij toepassing van vorig lid dienen verricht”. In de praktijk heeft dit K.B. nochtans weinig verbetering gebracht (L. MALLIET, „*De veldwachter, die onbekende*”, o.c., p. 40-43). Gezien deze situatie is het alleszins begrijpelijk dat aan de veldwachter ook de taak van afkondiger van officiële berichten werd toevertrouwd, al mag deze opdracht o.i. zelfs gerekend worden tot de meer normale administratieve taken verbonden aan zijn ambt.

(86) Cf. F. BASTIAEN, *De veldwachter in het spanningsveld*, o.c., I, p. 260-261. Het was ook van oudsher een taak van de gerechtsdienaren (cfr. infra).

(87) Zie: W. VAN GERVEN, *Beginselen van Belgisch Privaatrecht*, I. *Algemeen Deel*, Antwerpen-Utrecht, 1969, p. 379 sqq.

(88) Edict van 28 sept. 1784 (ed. P. VERHAEGEN, *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 3e reeks, XII, Brussel, 1910, p. 380-385).

(89) Zie ook: R. C. VAN CAENEGEM, *Geschiedkundige inleiding tot het privaatrecht*, o.c., p. 208-211, nr. 90; J. DE BROUWER, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1795*, I, Tielt, 1971-72, p. 21.

lijk huwelijk werd slechts in 1792 voor iedereen verplicht gemaakt⁹⁰. In onze gewesten vond de regeling dat het burgerlijk huwelijk verplicht was en een eventueel kerkelijk huwelijk diende vooraf te gaan, slechts ingang na de annexatie bij Frankrijk in 1795 en het van kracht worden van de Franse wetgeving terzake. Deze regeling werd later ingeschreven in de Belgische Grondwet van 1831 (art. 16).

De formaliteiten die een *burgerlijk* huwelijk dienden vooraf te gaan, worden nog steeds geregeld door de artikelen 63 e.v. van ons Burgerlijk Wetboek. Het oorspronkelijke art. 63 (1804) bepaalde dat de ambtenaar van de burgerlijke stand vóór de voltrekking van het (burgerlijk) huwelijk twee bekendmakingen diende te doen, met acht dagen interval, op een zondag voor de deur van het gemeentehuis. Deze bekendmaking en de akte die ervan werd opgemaakt, dienden een aantal specifieke gegevens te bevatten i.v.m. de aanstaande echtgenoten, hun ouders en de tijd en plaats van de huwelijksvoltrekking zelf. De akte diende ook nog overgeschreven te worden in een speciaal register. Het oorspronkelijke art. 64 bepaalde dat een uittreksel van de akte van afkondiging aan de deur van het gemeentehuis aangeplakt diende te blijven tussen beide bekendmakingen in⁹¹. Er was dus sprake van twee bekendmakingen, die, naast de secundaire publiciteitsvoorschriften van aanplakking en inschrijving van de akte, in principe mondeling dienden te gebeuren. Dit blijkt niet alleen uit de bewoordingen van het oorspronkelijke art. 63 zelf, maar ook uit het gekozen tijdstip, namelijk de zondag, dag waarop vóór de Franse Tijd de huwelijksaankondigingen (of „huwelijksbannen”, „bans de mariage”) vanaf de preekstoel gebeurden⁹². Bij de wetten van 26 december 1891⁹³ en 7 januari 1908⁹⁴ werden deze voorschriften gewijzigd; sedert 1891 is er nog maar één afkondiging vereist en deze geschiedt nog uitsluitend door aanplakking⁹⁵. Vóór 1891 dienden de huwelijksafkondigingen dus in principe zowel mondeling als schriftelijk te gebeuren, al stelde men zich in de praktijk gaandeweg — zeker in grotere gemeenten en steden — tevreden met het louter vervullen van de schriftelijke publiciteitsvoorschriften⁹⁶; het is deze gewoonte *contra legem* die uiteindelijk

(90) Zie R. NAZ, *Mariage civil*, in: R. NAZ (ed.), *Dictionnaire de Droit Canonique*, V, Parijs, 1953, kol. 731-740.

(91) Zie voor de oorspronkelijke teksten van deze artikelen, zoals in 1804 van kracht geworden: J. A. ROGRON, *Code Civil expliqué*, Brussel 1828⁴, p. 20-21.

(92) Cf. F. LAURENT, *Principes de droit civil*, II, p. 537 sqq., nrs. 418 sqq.: „On voit que la publication est une annonce orale du mariage; elle remplace, au point de vue civil, les bans publiés jadis au prône”; het uithangen van de akten alleen „est tout à fait irrégulier”, zo meent hij, maar „l'usage l'a emporté sur la loi”.

(93) *Pasinomie*, 4e reeks, 26 (1891), p. 594 sqq.

(94) *Pasinomie*, 4e reeks, 43 (1908), p. 11 sqq.

(95) Cf. A. KLUYSKENS, *Beginselen van Burgerlijk Recht*, VII, Antwerpen-e.a., 1942, p. 226 sqq., nrs. 249 sqq.; H. DE PAGE, *Traité élémentaire de droit civil belge*, I, p. 672 sqq., nrs. 620 sqq.

(96) Zoals LAURENT reeds opmerkte op het einde van de 19e eeuw (zie noot 92). Toch heeft de orale huwelijksafkondiging in het kader van art. 63 B.W. bestaan: b.v. te Wakken (thans Dentergem, W.VI.) in 1822 ([O.] D[E] B[ORCH-GRAVE], De „roepstenen”, o.c., p. 241-242).

heeft geleid tot de wet van 1891. In kleinere, meer landelijke gemeenten beschikte men in de 19e eeuw niet steeds over een specifiek gemeentehuis; in deze gemeenten was het veelal gebruikelijk dat de huwelijksaankondigingen werden gedaan te zamen met het andere nieuws en wel nabij de kerk.

We hadden het tot nog toe enkel over de formaliteiten die een burgerlijk huwelijk vooraf dienden te gaan. I.g.v. een voorgenomen *kerkelijk* huwelijk — d.w.z. dus de enige vorm die in onze gewesten vóór de Franse Tijd bestond — legt het kerkelijk recht sedert het Concilie van Trente (1545-63) alleszins een orale afkondiging op⁹⁷. Sedert 1563 dienden er in principe drie huwelijksafkondigingen drie zon- of feestdagen na elkaar te gebeuren van de kansel in de parochiekerk door de parochiepriester⁹⁸. Van deze „bannen" kon dispensatie bekomen worden. Deze voorschriften werden in de canones 1022-1031 van de Codex Iuris Canonici (1917) herhaald en gepreciseerd. Sedert het IIe Vaticaans Concilie werden zij niet meer strikt toegepast, al bleef een beperkte orale afkondiging behouden. In de recente Codex Iuris Canonici (1983) wordt het bepalen van de huwelijksformaliteiten zelfs overgelaten aan de plaatselijke bisschoppenconferentie (can. 1067); thans wordt meestal volstaan met één beperkte mondelinge huwelijksafkondiging vóór de homilie en een schriftelijke bekendmaking in het kerkportaal en/of in het parochieblad.

In de privaatrechtelijke sfeer was ook het aankondigen van bepaalde verkopen, hetzij openbare (gerechtelijke of vrijwillige), hetzij particuliere (b.v. van maaigras, veldvruchten en hout; b.v. ten gevolge van een noodslachting), en verpachtingen eertijds via orale bekendmaking van oudsher gebruikelijk. Daarnaast werd ook ander nieuws omgeroepen: kermissen, velo- en paardekoersen, kaartwedstrijden en andere prijskampen, verloren en gevonden voorwerpen e.d.⁹⁹

In plattelandsgemeenten was ook dit een taak die de plaatselijke veldwachter veelal voor zijn rekening nam. Maar al mag er dan weinig twijfel bestaan hebben of het afkondigen van officiële berichten tot de normale administratieve taken van de veldwachter gerekend diende te worden, bij het omroepen van particuliere en notariële berichten was dit veel twijfelachtiger. Het optreden als „openbaar roeper", d.w.z. als iemand die tegen betaling zaken, aan welke men publiciteit wenst te geven, openbaar omroept of afroept, en dan zeker het optreden als roeper bij openbare verkopen, werd als een afzonderlijk beroep gezien¹⁰⁰. De veldwachter

(97) Zie M. GRATIER, *Bans de Mariage*, in: R. NAZ (ed.), *Dictionnaire de Droit Canonique*, II, Parijs, 1937, kol. 90-96; A. ESMEIN, *Le mariage en droit canonique*, I, Parijs, 1929, p. 198-211 en II, Parijs, 1891, p. 170-176.

(98) Voor de Oostenrijkse Nederlanden, o.a. herhaald in het bovengenoemde edict van 28 sept. 1784, uitgevaardigd door Jozef II (supra noot 88), vnl. art. 31.

(99) Cf. G. ALTOOS, *Prochienieuws met de belle, o.c.*, p. 62.

(100) Waarvoor bij wet van 21 mei 1819 trouwens een patent vereist was (F. BASTIAEN, *De veldwachter in het spanningsveld, o.c.*, I, p. 256-260). Door het Hof van Beroep te Brussel werd op 7 jan. 1880 alleszins beslist dat het optreden

werd dan ook voor het uitoefenen van dit bijberoep in principe extra vergoed ¹⁰¹.

In de grotere gemeenten en steden werd een beroep gedaan op betaalde roepers voor het uitroepen van de particuliere en notariële berichten. Deze roepers, die „bellemannen”, „belders”, „rondgaanders”, „uitschelders”, „uitklinkers”, „omroepers” e.d. werden genoemd, droegen een uniform en maakten meestal gebruik van een bel om de aandacht te trekken; zij „belden” hun berichten „uit” langs de voornaamste straten, pleinen en kruispunten; zij kondigden en plakten de openbare verkopeningen aan; zij traden veelal ook op als roeper bij openbare verkopeningen, e.d. ¹⁰².

Maar ook gemeentelijke reglementen en verordeningen werden — alhoewel dit door de wet niet werd voorgeschreven — in sommige grotere gemeenten en steden wel eens door omroeping bekendgemaakt; deze omroeping was dan, naast de verplichte aanplakking, bedoeld als een extra publiciteitsmiddel. Een wijze maatregel, gezien de mate van de ongeletterdheid van de bevolking in de 19e eeuw. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat sommige bellemannen gewoon in stadsdienst waren en dat er al eens politie-agenten als belleman fungeerden. In sommige steden bestond er zelfs een duidelijk hoorbaar onderscheid tussen het afkondigen van officiële en het omroepen van andere berichten ¹⁰³. Het betreft hier gewoonlijk spontane voortzettingen van eeuwenoude tradities.

Vaak reeds eerder, maar zeker na de tweede wereldoorlog raakte het „omroepen” van officiële, notariële en particuliere berichten overal vrij snel in onbruik. De bekendmaking gebeurt sedertdien nog uitsluitend via aanplakking ¹⁰⁴. Het moet ons niet verwonderen dat we de aanplak- en mededelingenborden veelal in de buurt van de nog bewaarde roepstenen aantreffen. De grotere geletterdheid van de plattelandsbevolking, alsook

als openbaar oproeper (bij openbare verkopeningen) en openbaar aanplakker van de aanplakbrieven die openbare verkopeningen aankondigen, niet behoorde tot de normale bevoegdheden van de veldwachter (L. MALLIET, „*De veldwachter, die onbekende*”, o.c., p. 40).

(101) Cf. F. BASTIAEN, *De veldwachter in het spanningsveld*, o.c., I, p. 256-260.

(102) F. CYPERS, De belleman of omroeper te Diest, in: *Oost-Brabant*, 19 (1982), p. 123; M. J. VAN DEN WEGHE, De Belleman van Halle, in: *De Brabantse Folklore*, 3, (1923), p. 20-23; M. FRÈRE, Over omroepers en andere middelen van publiciteit, o.c., p. 242-243. Een afbeelding van een belleman-agent te Mechelen verscheen in de *Gazet van Antwerpen* van juni 1933 (afb. in *Welcome tot Mechelen. Informatie over Mechelen en omgeving*, Mechelen, winter 1986, p. 119).

(103) M. FRÈRE, Over omroepers, o.c., p. 242-243: b.v. te Tongeren werden de officiële berichten uitgetrommeld, de andere uitgebeeld; te Sint-Truiden werden de officiële berichten voorgelezen na het langzaam luiden van de vuurklok op het belfort. B.v. te Gent werd in 1805 een overwinningsbulletin van de Franse troepen door de openbare roepers met trompetgeschal voorgelezen in de straten (P. CLAEYS (ed.), *Mémorial de la ville de Gand (1792-1830)*, Gent, 1902, p. 189).

(104) Duiden we hier volledigheidshalve aan dat deze aanplakking ook aan een aantal wettelijke vereisten en beperkingen is onderworpen (zie o.m. *Répertoire Pratique du Droit belge*, I, p. 204-211, v° 'Affiche-Afficheur').

de ontsluiting van het platteland via betere verkeerswegen en -middelen en het meer verspreid geraken van oudere (kranten) en nieuwere (radio, T.V.) communicatiemiddelen hebben het omroepen van plaatselijk nieuws tot een anachronisme gemaakt. Thans neemt de plaatselijke overheid nog slechts in noodgevallen zijn toevlucht tot het middel van de omroeping (b.v. via een radiowagen) om de bevolking in te lichten (b.v. bij dreigend onheil, rampen, e.d.)¹⁰⁵.

b) *Middeleeuwen en Nieuwe Tijd (vóór 1795)*

Het is niet onze bedoeling een exhaustieve analyse te maken van de verschillende publiciteitsvormen en -organen vóór de Franse Tijd (d.w.z. vóór 1795); dit gaat het bestek van dit artikel ruim te buiten. Wij wensen enkel aan te tonen dat men in de 19e eeuw, ondanks de juridicopolitieke cesuur die de Franse Tijd gebracht heeft tussen de „Oude Tijd" en onze hedendaagse opvattingen, in bepaalde opzichten nog is blijven aanleunen bij de traditioneel gegroeide publiciteitsvormen uit het verleden.

Het op de huidige dag geldende principe dat de wetten en verordeningen eerst bekendgemaakt moeten worden om afdwingbaar of verbindend te zijn, werd in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd ook reeds in zekere mate gehuldigd¹⁰⁶. Maar waar het bekendmaken van de verschillende wetten, decreten, besluiten, reglementen en verordeningen thans aan specifieke en stricte regels is gebonden, daar waar de bekendmaking van de vorstelijke en plaatselijke wetgeving vóór de Franse Tijd dit weinig of niet.

Vóór de 18e eeuw bekommerden de vorstelijke kanselarijen en raden zich over het algemeen weinig omtrent de effectieve afkondiging en bekendmaking van de vorstelijke wetteksten; er werden ook geen vaste regels voor vastgesteld¹⁰⁷. Er zijn ook zelden specifieke richtlijnen en aanwijzingen betreffende de wijze van bekendmaking in de wettekst zelf terug te vinden; meestal werd gewoon verwezen naar de plaatselijke geplogenheden¹⁰⁸. De bekendmaking zelf liet daarom in de praktijk wel eens te wensen over, terwijl de controle erop — alle dreigementen van

(105) Welke bevoegdheid trouwens uitdrukkelijk voorzien werd in de Gemeentewet, waarvan art. 102, 2e lid, bepaalt: „In dringende gevallen mag het college van burgemeester en schepenen in laatstgenoemde gemeenten (= plattelandsgemeenten) de bekendmakingen op zodanige wijze doen als het raadzaam acht" (cf. M. DE JONGE, e.a., *Modern Gemeentebestuur*, o.c., p. 33).

(106) Cf. supra sub noten 30-31.

(107) Alleszins in de Middeleeuwen niet: L. GÉNICOT, *La loi* (Typologie des sources du moyen âge occidental, 22), Turnhout, 1977, p. 34. In Duitsland kende men in de 14e eeuw de notie van een officiële geschreven bekendmaking of het werken met een officiële basistekst zelfs nog niet (*Ibidem*, p. 34-35).

(108) Zinsneden als „publiient et fachent publiier et denonchier és acoustuméz a faire cris et publications" en „ilz publient ou facent publier et denuncier ou lieu et en la maniere acoustuméz a faire criz et publications en nostre ville de..." zijn dan ook schering en inslag (cf. J.-M. CAUCHIES, *La législation princière*, o.c., p. 218-220).

de vorst t.a.v. de verantwoordelijke gerechtsofficieren ten spijt — weinig effectief was ¹⁰⁹.

In de loop van de 18e eeuw werd de bekendmaking van vorstelijke edicten, ordonnanties, mandementen en plakaten in de Nederlanden stricter geregeld ¹¹⁰. Het belangrijkste daarbij was dat deze wetten niet alleen op de gebruikelijke wijze dienden bekendgemaakt te worden, maar dat de met de publicatie belaste gerechtsofficieren een schriftelijk relaas van de bekendmaking zelf dienden te doen; dit verslag diende vervolgens ter griffie van het hoogste gerechtshof in het vorstendom besteld te worden; bij inbreuken werd een geldboete voorzien, terwijl de correcte naleving ook werd gecontroleerd door vorstelijke ambtenaren. Zodoende werd aan het beginsel „*une loi non publiée ne peut obliger*” voldaan en had de vorst enige controle op de effectieve publicatie van de door hem uitgevaardigde wetgeving. Keizer Jozef II ging zelfs nog verder en beval, naast de gebruikelijke publiciteitsvormen, ook de voorlezing van zijn edicten en ordonnanties in de parochiekerken 's zondags vanop de kansel door de pastoor of onderpastoor; ook dezen dienden daarvan een schriftelijk relaas op te maken en over te maken aan de bevoegde instanties.

In Frankrijk gold sedert het midden van de 14de eeuw een registratieverplichting van de koninklijke bevelen en wetten (*ordonnances en lettres patentes*) bij de hoogste gerechtshoven of *parlements*; zonder *enregistrement* kon de vorstelijke wetgeving er niet toegepast worden ¹¹¹.

In de Nederlanden is de situatie verschillend, al zou men kunnen opmerken dat het graafschap Vlaanderen toch grotendeels onder Frankrijk ressorteerde en dat er in principe dus ook een verplichte registratie van de wetgeving van de Franse koning bij de Raad van Vlaanderen diende plaats te grijpen. Vlaanderen is evenwel steeds een buitenbeentje geweest, dat zich grotendeels onafhankelijk heeft gedragen ¹¹². Toen Filips de

(109) Zie J.-M. CAUCHIES, *o.c.*, p. 216-217 en 229-230.

(110) Zie terzake de ordonnanties van 1736, 1755 en 1785, opgesomd in noot 31.

(111) Zie o.m. F. OLIVIER-MARTIN, *Histoire du Droit français des origines à la Révolution*, Parijs, 1948, p. 541, nrs. 401 sqq.; J. GILISSEN, *Historische inleiding tot het recht*, Antwerpen, 1981, p. 309-310; Vgl. A. ERLER, *Registrierung von Gesetzen*, in: *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*, IV, 26e aflev., Berlijn, 1986, kol. 497-499.

In feite hadden de Parlementen deze gewoonte reeds sedert het begin van de 14e eeuw om zuiver pragmatische redenen aangenomen, waarbij de vorst wel eens uitzonderlijk een registratie beval; de globale registratieverplichting werd slechts in 1350 ingeschreven bij het aanvatten van een nieuwe reeks van „*Livres des ordonnances*” door het Parlement van Parijs. Deze „*enregistrement*” heeft meermaals geleid tot „*remonstrances*” vanwege de Franse Parlementen, die op deze manier enige greep op de vorst en de vorstelijke wetgeving kregen.

(112) Op juridisch vlak b.v. kon theoretisch beroep aangetekend worden tegen de sententies van de Raad van Vlaanderen bij het Parlement van Parijs. De steden en grote abdijen deden dit wel eens, meer als een daad van insubordinatie tegen hun vorst dan om zuiver juridische redenen; de vorst hield dan ook bijna nooit rekening met de sententies van het Parlement van Parijs. In 1521 verbood keizer Karel V dit beroep trouwens; de Grote Raad van Mechelen nam toen deze bevoegdheid van het Parlement van Parijs over. (J. BUNTINX, *Inventaris van het Archief van de Raad van Vlaanderen*, I, Brussel, 1964, p. 19). De arresten en „*jugés*” voor de periode 1320-1521 zijn thans uitgegeven: R.C. VAN CAENE-

Stoute in 1386 de Raad van Vlaanderen oprichtte, is er inderdaad sprake van „*que lesdicts conseillers et ceulx des comptes feront enregistrer diligemment par leurs clerks leurs actes et appointemens et aussi toutes lettres que seront à enregistrer*"¹¹³; op grond van deze laatste zinsede zou men kunnen besluiten dat ook de vorstelijke wetgeving van de Franse koning en van de hertog van Bourgondië als graaf van Vlaanderen diende geregistreerd te worden. Het onafhankelijkheidsstreven bereikte onder de Bourgondiërs een hoogtepunt onder Karel de Stoute met de oprichting van een onafhankelijk Parlement van Mechelen (1473-1477)¹¹⁴. Later verloor de Franse koning door het Verdrag van Madrid (1526) alle gezag in Vlaanderen, Artesië en het Doornikse. De andere vorstendommen bleven wel theoretisch deel uitmaken van het Heilig Roomse Rijk, doch door de Transactie van Augsburg (1548) werden zij feitelijk zelfstandig; deze Transactie bepaalde dat de „landen van herwaarts over" voortaan als Kreis Bourgondië volledig onttrokken waren aan elke keizerlijke jurisdictie, uitgezonderd in fiscale zaken; de keizerlijke wetten waren er niet van toepassing¹¹⁵. In het conglomeraat van de Nederlanden, waarvan elk vorstendom zijn principiële autonomie behield, kende men bij de justitieraden geen expliciete registratieverplichting naar Frans model, al werden de vorstelijke ordonnanties m.b.t. hun ressort sedert het einde van de 14de eeuw of in de loop van de 15e eeuw wel degelijk door de hoogste justitieraden — en zelfs door afzonderlijke gerechtsofficieren¹¹⁶ — bijgehouden en in registers opgetekend¹¹⁷; deze registratie stelde dus eerder op een gewoonte dan op een uitdrukkelijke verplichting¹¹⁸. De vorstelijke ordonnanties werden trouwens altijd doorgezonden naar de hoogste gerechtelijke en administratieve autoriteiten in het geveerde ge-

GEM, *Les arrêts et jugés du Parlement de Paris sur appels flamands conservés dans les registres du Parlement (1320-1521)*, 2 dln. tekst (Brussel, 1966-1977) en 1 dl. indices (Brussel, 1986). Voor een voorbeeld van een casus: S. DAUCHY, Een bevoegdheidsgeschil tussen de stad Kortrijk en de Sint-Pietersabdij in de Middeleeuwen, voorwerp van een appel aan het Parlement van Parijs, in: *De Leiegouw*, 28 (1986), p. 229-234.

(113) Ordonnantie d.d. 15 febr. 1386 art. 16 (ed. *Placcaerten van Vlaenderen*, I, p. 236).

(114) Zie vnl. J. VAN ROMPAEY, *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen* (Verhand. Kon. Acad. België, Klasse der Letteren, jg. 35, nr. 73), Brussel, 1973.

(115) J. GILISSEN, *Historische inleiding*, o.c., p. 312.

(116) Zelfs lagere vorstelijke gerechtsofficieren hielden vaak copieën van vorstelijke voorschriften bij (J.-M. CAUCHIES, *La législation princière*, o.c., p. 216 geeft daarbij het voorbeeld van de kasteelvoogd van Ath).

(117) Zoals b.v. blijkt uit de afzonderlijke registers van originele plakaten en ordonnanties, bijgehouden door de Raad van Vlaanderen sedert 1416; voordien was er van afzonderlijke registers nog geen sprake en werden de verschillende akten van de Raad gewoon chronologisch door elkaar genoteerd (zie J. BUNTINX, *Inventaris*, o.c., I, p. 47, 53-57, 101-103).

(118) Zoals dit ook het geval was in Frankrijk vóór 1350 (cf. supra nt. 111).

Vgl. J. GILISSEN, *Historische inleiding*, o.c., p. 314, die schrijft dat de justitieraden in elke provincie de plicht en het recht hadden de vorstelijke ordonnanties te registreren; ze konden, zoals de Franse Parlementen, remonstranties tot de vorst richten, maar slechts eenmaal.

bied ¹¹⁹; zij dienden op hun beurt immers te zorgen voor de afkondiging en bekendmaking ervan aan de bevolking; ook won de vorst (of zijn plaatsvervanger) niet zelden advies in bij deze autoriteiten nopens nieuwe verordeningen of maatregelen die hij in dat vorstendom wenste uit te vaardigen ¹²⁰.

Zoals aangegeven was de afkondiging en bekendmaking in de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd dus grotendeels gewoonterechtelijk geregeld. Het meest gebruikelijke scenario was het volgende: de vorst vaardigde een wet uit m.b.t. een bepaald vorstendom; het document of een *vidimus* werd vervolgens door de vorstelijke kanselarij via een boodschapper doorgezonden naar de hoogste administratieve en gerechtelijke autoriteiten in het geveerde vorstendom, met name de vorstelijke raad aldaar en de hoogste vorstelijke vertegenwoordiger ter plaatse. Deze laatste zond dan copieën van de wettekst aan die lagere gerechtsofficieren die met de bekendmaking waren belast, met het bevel onmiddellijk tot afkondiging en bekendmaking over te gaan ¹²¹.

De mate van publiciteit hing natuurlijk af van de territoriale draagwijdte, de door de wetgever geveerde doelgroep van de bevolking en het belang dat de wetgever zelf hechtte aan de stipte en blijvende naleving van een bepaald voorschrift. Vandaar dat de variatiemogelijkheden groot waren, gaande van een eenvoudig aflezen in beperkte kring tot een eenmalige plechtige aflezing in het openbaar, tot het verder uitroepen in stad en land, eventueel gepaard gaande met de aanplakking van de wettekst zelf en/of van illustraties en toelichtingen; soms dienden de bekendmakingen op geregelde tijdstippen of na een speciale vorstelijke aanmaning herhaald te worden ¹²².

Vergeeten we niet dat er naast de vorstelijke ook nog een lokale wetgeving bestond van steden en plaatselijke heren; deze plaatselijke verordeningen, „voorgeboden” ¹²³, „keuren”, „bans”, privileges e.d., die in principe aan de vorstelijke goedkeuring en supervisie onderworpen waren

(119) Vgl. P. JOHANEK, *Methodisches zur Verbreitung und Bekanntmachung von Gesetzen im Spätmittelalter*, o.c., p. 88-101.

(120) Een mooi schema is terug te vinden in: J. GILISSEN, *Historische inleiding*, o.c., p. 313.

De souvereine Raad van Brabant b.v. verkreeg van keizer Karel V zelfs het privilege dat geen edict, plakkaat, statuut of ordonnantie m.b.t. het hertogdom zou gepubliceerd worden zonder voorafgaandelijk advies van de Raad (A. GAILLIARD, *Le Conseil de Brabant*, I, Brussel, 1898, p. 98). Op wetgevend vlak mocht de Raad zijn eventuele bezwaren aan de vorst laten kennen nopens nieuwe edicten en hij mocht weigeren ze af te kondigen indien ze strijdig met de Blijde Inkomst of met de privileges werden geacht (Ph. GODDING, *De opkomst van de Raad van Brabant (1427-1472)*, in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, 2 (1985), p. 13).

(121) B.v. voor Henegouwen: J.-M. CAUCHIES, *La législation princière*, o.c., p. 229.

(122) Zie voor deze modaliteiten o.m. J.-M. CAUCHIES, *La législation princière*, o.c., p. 212-238; A. WOLF, *Die Gesetzgebung der entstehenden Territorialstaaten*, o.c., p. 558-562.

(123) Zie b.v. voor Gent: N. DE PAUW, *De voorgeboden der stad Gent in de XIVe eeuw (1337-1382)*, Gent, 1885; M. CUYPERS, *De Gentse voorgeboden (1337-1433). De stedelijke reglementen en een peiling naar de effectieve toepassing ervan*, onuitg. lic. verhand., gesch., R.U. Gent, 1976.

— al was dit in de praktijk zeker niet altijd en overal het geval¹²⁴ —, werden eveneens afgekondigd en bekendgemaakt op de gebruikelijke wijze.

Vóór de Franse Tijd werden de algemene en plaatselijke verordeningen bekendgemaakt door openbare uitroeping en door aanplakking. Zoals reeds aangegeven was er van aanplakking vóór de 16e eeuw nauwelijks sprake, terwijl deze vorm van publiciteit tot op het einde van de 18e eeuw slechts een secundaire rol vervulde naast en na de orale berichtgeving.

De orale bekendmaking gebeurde in de steden evenwel anders dan op het platteland.

In de steden werden de voorschriften gewoonlijk eerst op plechtige wijze afgelezen op de voornaamste markt van de stad in aanwezigheid van de nodige prominenten en omstaanders; de mate van decorum hing vaak nauw samen met de belangrijkheid van de maatregel¹²⁵. Vervolgens werd de verordening rondgeroepen langs de voornaamste pleinen en straten van de stad.

Het aflezen zelf gebeurde hoofdzakelijk vanaf de pui (bordes of roepstoel) of vanuit een venster van stadhuis, stadshalle, belfort of zelfs particuliere woning op de markt¹²⁶. Vergeten we niet dat deze puien niet

(124) Zie terzake o.m. D. VAN DEN AUWEELE, De evolutie van het recht in het Zuiden 12de-14de eeuw, in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, III, Haarlem, 1982, p. 153-156; Ph. GODDING & J. Th. DE SMIDT, Evolutie van het recht in samenhang met instellingen, in: *Ibidem*, IV, Haarlem, 1980, p. 179-181; J. GILISSEN, *Historische inleiding, o.c.*, p. 301 sqq.

(125) De bekendmaking van een vredesverdrag b.v. ging altijd met meer plechtigheden en festiviteiten gepaard dan de bekendmaking van een gewone wet (J.-M. CAUCHIES, *La législation princière, o.c.*, p. 234-236).

(126) Zie de verschillende mogelijkheden bij J.-M. CAUCHIES, *La législation princière, o.c.*, p. 222-225.

Het meest gebruikelijk was de aflezing „ter poyen" of „ter puyen". B.v. te Brussel anno 1448: „waert de voors. ordiancien by den voirges. amman ende wethouderen te Bruessel openbairlic uutgeroepen ter poyen van der Stad", of anno 1450: „Ende es dese voirs. ordiancie by den lieutenant ende by den voirs. wethouderen ter poyen openbaerlic gecondicht ende uutgeroepen"; in de 17e-18e-eeuwse registers was de gebruikelijke formule trouwens: „Aldus gedaen ende ter grooter puyen aff van desen stadhuys gepubliceert ter presentien van mijne voors. heeren amptman, borgemeesteren, schepenen, tresoriers, rentmeesteren ende raedt" (Ph. GODDING, *Liste chronologique, o.c.*, p. 362-363). B.v. te Antwerpen anno 1784 werden ordonnantie eveneens „ter puye van het stadhuys gepubliceert" (J.F. & J.B. VAN DER STRAETE, *De Kronijk van Antwerpen (1770-1819)*, I, Antwerpen, 1929, p. 157 en 161).

Een 15e-eeuwse miniatuur uit de beroemde „*Chroniques de Hainaut*" van Jacques de Guise in Franse vertaling door Jean Wauquelin (Brussel, Kon. Bibl., Hs., nr. 9242, f° 274^v) geeft een mooie evocatie van een publieke afkondiging vanop de pui (o.m. afgebeeld in W. PREVENIER & W. BLOCKMANS, *De Bourgondische Nederlanden* (Mercatorfonds), Antwerpen, 1983, p. 185, Pl. 157; *Les miniatures des Chroniques de Hainaut (15ème siècle)* (Hainaut Tourisme), Mons/Bergen, 1979, p. 80-81; W. JAPPE ALBERTS, *o.c.*, p. 39).

In bepaalde steden sprak men eerder van een „brete(s)que" of „brètèche" (zie ook supra noot 9). B.v. te Gent anno 1568 werd „ter bretesque voor stadhuys uutghelesen een missive, ghesonden van sconincs wegben anden Raedt van Vlaenderen, bevelende van nieuws de ordonnantie vanden jaere XV^c LXIII ende XXXI ghepubliceert te werdene ter plaetsen gbecostumeert alomme in Vlaenderen" (F. DE POTTER (ed.), *Dagboek van Cornelis en Philip van Campene behelzende het*

alleen dienden voor het afkondigen van vorstelijke en lokale verordeningen, maar ook een belangrijke rol speelden in het stedelijk rechtsleven: straffen werden vaak vanaf de pui voorgelezen¹²⁷, voortvluchtigen werden soms ter pui gedagvaard¹²⁸, vorsten legden op de pui plechtig de eed af n.a.v. hun Blijde Intrede¹²⁹, enz.

In het prinsbisdom Luik vond het aflezen meestal plaats op de trappen van het „perron”¹³⁰.

Het aflezen werd voorafgegaan of begeleid door klok- of belgelui, tromgeroffel en/of trompetgeschal om de aandacht van de bevolking te trekken¹³¹.

Naast de officiële berichten werden er natuurlijk ook private nieuwsjes en berichten door omroeping bekendgemaakt; er was niet zelden een hoorbaar verschil tussen beide soorten berichten¹³².

verhaal der merkwaardigste gebeurtenissen voorgevallen te Gent sedert het begin der godsdienstberoerten (1566) tot den 5^{en} april 1571, Gent, 1870, p. 157).

In 1388 werden maatregelen van de raad van Maastricht „ter vynstern uytgeroepen” (W. JAPPE ALBERTS, *o.c.*, p. 39).

(127) B.v. te Aalst (F. COURTEAUX, Bij de restauratie van het Aalsters schepenhuis, *o.c.*, p. 260).

(128) B.v. te Kortrijk, indien de woonplaats van de voortvluchtige niet gekend was (J. MONBALLYU, *Het Gerecht in de Kasselrij Kortrijk (1515-1621)*, onuitg. doct. diss., Rechten, K.U. Leuven, 1976, III, p. 723).

O.m. in de ordonnantie betreffende de Raad van Vlaanderen en in de Instructie voor de Deurwaarder d.d. 17 febr. 1594 zijn er desbetreffend al specifieke richtlijnen te vinden (zie *Placcaerten van Vlaenderen*, index sub 'bretesque').

(129) B.v. te Aalst, waar Filips II in 1555 de eed aflegde „*inde venster ten bretesque*” (F. COURTEAUX, *o.c.*, p. 260).

(130) Dit „perron” was het symbool van de stedelijke vrijheid onder prinsbischoppelijke suprematie in het prinsbisdom Luik. Het was de afkondigingsplaats bij uitstek. Men sprak trouwens van „Cris du Perron” (zie o.m. S. BORMANS, *Inventaire analytique des Cris du Perron de Liège*, Tongeren, 1870; M. DRIESSEN, Perrons in het Land van Loon, in: *Tijdspiegel*, 34 (1979), nr. 1, p. 1; J. PHILIPPE, Propos sur l'origine controversée du Perron liégeois, in: *Annales du XXXIVe Congrès de la Fédération archéologique et historique de Belgique (Verviers 1951)*, (1954), p. 185; (...), Anciennes ordonnances pénales concernant la ville de Tongres, in: *Bull. de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg*, 11 (1871), p. 205-241, vnl. p. 228 en 232; C. VANDERSTRAETEN, Het Hasseltschen peroen, in: *Verzamelde opstellen uitgegeven door den geschied- en oudheidkundigen Studiekring te Hasselt*, 13 (1937), p. 329).

(131) B.v. te Gent werd in de 16e eeuw vaak gebruik gemaakt van een trompet (B.v. „*met een trompet es te kennen ghegheven van sheeren weghe datmen ten naesten daghe soude houden processie generael*”, „*Ten zelve daghe wierdt ontrent den XI huere smorgens met een trompet van schepenen vander Kuere weghe uitgelesen een ghebodt*”, „*heeft men bijder stede diverssche voorgheboden met een trompet uitgelesen*”, „*heeft men bijder stede met een trompet upde ghecostumeerde plaetsen verboden*”: F. DE POTTER (ed.), *Dagboek van Cornelis en Philip van Campene*, *o.c.*, p. 94, 140, 329 en 341). B.v. te Tongeren werd van een trommel gebruik gemaakt (zie noot 132). B.v. te Halle (Brab.) werden ook officiële berichten uitgebeeld (cf. rekening van J.J. Maetens anno 1721 voor hetgeen hij „*door order van mijn heere den ballieu 's wegen en van 's heeren wege, gebelt hebbe*”: ed. M.-J. VAN DEN WEGHE, De Belleman van Halle, *o.c.*, p. 22) en te Poperinge zouden ook vonnissen door „uitklinkers” aan de bevolking bekendgemaakt zijn (zo in 1639: W. TILLIE, Het straffen van dieften te Poperinge in de 17de en 18de eeuw, in: *Aan de Schreve*, 15 (1985), nr. 4, p. 23).

(132) Te Tongeren b.v. werden officiële berichten vóór de Franse Tijd alleszins

Het af- en omroepen vormde een specifieke taak, die gewoonlijk werd toevertrouwd aan bepaalde lagere ambtenaren of gerechtsdienaren, zeker waar het officiële berichten betrof; zij fungeerden dan als „openbaar roeper”¹³³. Daarnaast kon men voor het omroepen van private berichten gewoonlijk ook terecht bij een andere categorie van personen, die naar hun instrument veelal „bellemannen”, „uitbelders”, „(uit)klinkers” werden genoemd¹³⁴. Het omroepen was trouwens niet zelden strict gereguleerd en de omroepers zelf in corporaties verenigd¹³⁵.

In de dorpen op het platteland werd de bekendmaking van algemene en plaatselijke verordeningen, van verkoping of verhuring van goederen, van bepaalde gerechtelijke acten e.d. meestal gedaan op een geëigende plaats¹³⁶. Als „*plaetse ordinair*” fungeerde tot in de 16e eeuw vaak het kerkgebouw zelf¹³⁷. Men sprak dan ook van „kerkgeboden”¹³⁸. In 1570

uitgetrommeld en private uitgebeeld door de stadstamboer, die tevens belleman was; deze traditie heeft tot het begin van de 20e eeuw standgehouden (M. FRÈRE, *Over omroepers, o.c.*, p. 242-243).

Te Gent werden officiële berichten blijkbaar met de trompet uitgelezen, terwijl meer private berichten door een stadsuitroeper werden uitgebeeld (b.v. in de tweede helft van de 16e eeuw: *Vlaemsche Kronijk of Dagregister van al het gedenkweerdig voorgevallen is binnen de stad Gent, sedert den 15 july 1566 tot 15 juny 1585*, Gent, 1839, p. 128 (stadsuitroeper met de bel kondigt de openbare verkoop aan van huisraad) en p. 36 (een ordonnantie werd bij trompet gepubliceerd); zie ook supra noot 131).

(133) B.v. te Brussel beschikte de amman over een speciale agent „*die de gebode doet*” (Ch. KERREMANS, *Etude sur les circonscriptions judiciaires et administratives du Brabant et les officiers placés à leur tête par les ducs antérieurement à l'avènement de la Maison de Bourgogne (1406)* (Verhand. Kon. Acad. België, Klasse der Letteren, 44), Brussel, 1949, p. 127; cf. Ph. GODDING, *Liste chronologique, o.c.*, p. 362 noot 3). In Antwerpen was dit in de 17e eeuw alleszins de taak van de roedragende boden, inzonderheid van de „korte roeden” (M. COPPENS & P. DE GRUYSE, *De Antwerpse stadsboden. Een bijdrage tot de kennis van de lagere ambtenarij in de 17e eeuw*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 63 (1980), p. 155-156).

Zie ook: M.-J. VAN DEN WEGHE, *De Belleman van Halle, o.c.*, p. 21-22, die voorbeelden aanhaalt van officiële afkondigers te Bergen, Dinant en Halle (1721).

(134) Zie voornamelijk A. VANDEWALLE, *Klinkers met de bel en met het bekken. De omroepers van boodschappen te Brugge, voornamelijk in de zeventiende eeuw*, in: *Van Middeleeuwen tot Heden. Bladeren door Brugse Kunst en Geschiedenis*, Brugge, 1983, p. 115-119. Zie ook: IDEM, *De stokhouders te Brugge. Het geval Adriaenssens (1678-1694)*, in: *Gedenkboek Michiel Mispelon, Kortrijk-Handzame*, 1982, p. 463-476; M.-J. VAN DEN WEGHE, *De Belleman van Halle, o.c.*, p. 21-23.

(135) Cf. A. VANDEWALLE, *Klinkers met de bel en met het bekken, o.c.*

(136) In de teksten komt vaak de uitdrukking „*ter plaetsen ordinair*” (*den volcke meest vergaert sijnde*) of iets dergelijks voor (b.v. te Schoten (Antw.): R. BAETENS, *Schoten. De geschiedenis van een tweeluik*, Schoten, 1982, p. 23; b.v. te Oekene, thans Roeselare, W.Vl.: M. DE BRUYNE, *De roepsteen te Oekene, o.c.*, p. 130 en nt. 9).

(137) De verklaring daarvoor is de nauwe samenhang tussen Kerk en wereld in de Middeleeuwen (W. JAPPE ALBERTS, *Publiciteit en publiciteitsorganen in de Middeleeuwen, o.c.*, p. 40).

Het gebruik was zeer ruim verspreid en vond zowel in steden als in dorpen plaats (zie o.m. B.H.D. HERMESDORF, *Rechtsspiegel. Een rechtshistorische terugblik in de Lage Landen van het herfsttij*, Nijmegen, 1980, p. 18-20 met talrijke voorbeelden; W. JAPPE ALBERTS, *o.c.*, p. 40-41; zie b.v. ook: J. VAN GORP, *Het Keurbboek*

vaardigde kardinaal Granvelle evenwel een verbod uit om nog wereldlijke afkondigingen in het kerkgebouw zelf te doen ; dit verbod werd hernomen door de bisschoppensynode van Mechelen d.d. 26 juni 1607¹³⁹. Sedertdien greep de mededeling van niet-kerkelijk nieuws buiten het kerkgebouw plaats tot Jozef II in 1785 het afkondigen van al zijn edicten en ordonnanties op zondag vanaf de kansel door de pastoor in alle kerken van de Oostenrijkse Nederlanden verplicht maakte¹⁴⁰.

Niet zelden reeds voordien, maar zeker na 1570 vond de bekendmaking van de publiekrechtelijke en private berichten dus plaats buiten het kerkgebouw zelf, zij het dan wel in de nabijheid ervan, nabij de kerkingang¹⁴¹ of op het dorpsplein¹⁴². Evenals in de 19e eeuw werd er gebruik gemaakt van een geïmproviseerde staanplaats of van specifieke verhoogjes en bouwsels tegen kerkgevel of kerkmuur¹⁴³; soms gebeurde de bekendmaking onder de markt- of gerechtsboom¹⁴⁴, soms op de treden van de

van Casterlee [Brab., anno 1548], in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 18 (1927), p. 190 (Van Schouwen te Vaeghen) en 191 (Van de Rulle).

Toch was het niet overal gebruikelijk: b.v. niet in Henegouwen: J.-M. CAUCHIES, *La législation princière, o.c.*, p. 225.

(138) Ook wel eens „kerkroep”, „kerkensprake” (zie E. VERWIJS & J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, III, kol. 1352, 1356-1357, 1361; W. JAPPE ALBERTS, *o.c.*, p. 40-41) of zelfs „sonnendaegse geboden” (B.H.D. HERMESDORF, *Rechtsspiegel, o.c.*, p. 19) genoemd.

Ook na het verbod om nog wereldlijke afkondigingen binnen de kerk zelf te doen, bleef deze uitdrukking behouden.

Voor wat als „kerkgebod” kon afgeroepen worden zie o.m.: *Placcaerten van Vlaenderen*, index sub 'Kerck-geboden', B.H.D. HERMESDORF, *Rechtsspiegel, o.c.*, p. 18-20; W. JAPPE ALBERTS, *o.c.*, p. 40-41.

(139) K. STALLAERT, *Glossarium van verouderde rechtstermen, o.c.*, I, p. 58.

Het synodaal verbod is o.m. uitgegeven in *Placcaerten van Vlaenderen*, II, p. 108 (cap. X).

(140) Ordonnantie d.d. 26 sept. 1785 (ed. P. VERHAEGEN, *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*, 3e reeks, XII, Brussel, 1910, p. 440-441).

(141) B.v. te Kontich (Antw.), waar de bekendmaking op het kerkhof gebeurde („aen een jeder, comende uijt de kercke ende behoort hebbende de publicatie, die van allen tijden gewoon sijn te geschieden op het kerckhof”, klinkt het in 1758; R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Kontich*, Kontich, 1964, p. 547), evenals te Edegem (Antw.) (R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Edegem, o.c.*, p. 495).

(142) Dit blijkt b.v. zeer duidelijk uit de gedetailleerde beschrijving van de heerlijkheden in het hertogdom Aarschot (Brab.) door Adrien Carpentier en Charles Millet anno 1597 (*De Kronijk door Adrien Carpentier en Charles Millet van 1597 over (...) het Hertogdom Aarschot*, ed. in 3 dln. (Bijdragen tot de Geschiedenis van het Land van Aarschot, III-V), Tielt, 1979-1981, I. *Langdorp-Messelbroek-Tesselt*, p. 37, 77, 114; II. *Rillaar-Haterbeek-Ourodenberg*, p. 37; III. *Baal-Betekom-Gelrode*, p. 14, 59, 78).

(143) De bewaarde kerkpui van Waasmunster (O.Vl.) b.v. draagt nog het jaartal „1732”. We weten b.v. ook dat er in 1741 tegen de kerk van Assenede (O.Vl.) een afdakje werd gebouwd om het afkondigen in betere omstandigheden te laten verlopen (GENT, Rijksarchief, Ambacht Assenede, nr. 72, f° 53v-54r); in Edegem was er in 1614-15 eveneens een luifeltje nabij het kerkportaal aangebracht voor het doen van de kerkgeboden (R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Edegem, o.c.*, p. 495).

(144) Te Desselgem (thans Waregem, W.Vl.) werden de afkondigingen gedaan „onder den doorne”, vermoedelijk een meidoornboom, die voor het kerkhof stond geplant (vermeld anno 1455: F. DUCATTEUW & M. DEBROUWERE, *Ontstaan en groei van de dorpskern van twee landelijke gemeenten, Beveren-Leie en Dessel*

schandpaal¹⁴⁵. Kerkdeur¹⁴⁶ en schandpaal¹⁴⁷ fungeerden daarnaast vaak als aanplakplaatsen.

Om het volk samen te roepen werd veelal gebruik gemaakt van de kerkklok¹⁴⁸.

De officiële berichten werden alleszins afgeroepen en geafficheerd door een lagere ambtenaar die met deze taak was belast. In de heerlijkheden was de houder van de dorpsheerlijkheid degene die in eerste instantie verantwoordelijk was voor de bekendmaking; de afkondiging zelf gebeurde door zijn plaatsvervanger of diens adjunct ter plaatse¹⁴⁹. Hing de heerlijkheid rechtstreeks af van de vorst, dan was zijn plaatselijke mandataris verantwoordelijk. De taak zelf werd evenwel meestal vervuld door een lagere functionaris, die naargelang de streek „meier", „prater", „bode", „vorster", „serg(e)ant" e.d. werd genoemd¹⁵⁰ en in feite de voorloper

gem, in: *De Leiegouw*, 21 (1979), p. 94).

Nabij Kortrijk (W.VI.) is er ook een toponiem, „De Evangelieboom" geheten; de volksmond beweert dat de omroeper eertijds onder die boom zijn nieuwsberichten of „evangelie" verkondigde (B. DEWILDE & J.-P. VIERSTRAETE, *Gids voor Oud-Kortrijk*, o.c., p. 278). In het Noordbrabantse Hilvarenbeek (Ned.) staat op het Vrijthof de z.g. „Gebodenlinde", waar eertijds de verordeningen werden afgekondigd (*Waar naartoe vandaag?*, VI: *Noord-Brabant*, A.N.W.B., s.l., 1979, p. 74).

(145) Een traditie die tot in de 19e-20e eeuw werd voortgezet (zie sub noot 25-26 en 74).

(146) B.v. te Schorisse (thans Maarkedal, O.VI.) (S. DE LANGE, *De taalgrens tussen Oost-Vlaanderen en Henegouwen*, in: *Handelingen Geschied- & Oudh. Kring van Oudenaarde*, 16 (1969), p. 200). B.v. te Edegem (Antw.) (R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Edegem*, o.c., p. 495) en te Kontich (Antw.) (IDEM, *Geschiedenis van Kontich*, o.c., p. 547).

(147) B.v. te Melsen (thans Merelbeke, O.VI.) (J. DE COCKER, *De heerlijkheid van Melsen*, o.c., p. 88-89), te Knesselare (O.VI.) in de 17e eeuw (A. RYSERHOVE, *Veldwachters te Knesselare*, o.c., p. 137), te Kontich (Antw.) anno 1752 (R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Kontich*, o.c., p. 547) en aan de schandpaal van de heerlijkheid Havré te Bergen (L. D[EVILLERS], *Jurisdiction d'Havré à Mons*, in: *Annales du Cercle archéologique de Mons*, 8 (1869), p. 263-264).

(148) B.v. te Baal (thans Tremelo, Brab.) (*De Kronijk door Adrien Carpentier en Charles Millet van 1597*, o.c., III, p. 14). B.v. te Kontich (Antw.) (R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Kontich*, o.c., p. 547).

In het Keurboek van Schoten en Merksem anno 1545 luidt de slotbepaling zelfs „Item en ten laatste is geordonneerd dat zo wanneer door de heer, ter kerke uit, geboden zal wezen dat men de keuren lezen en vernieuwen zal, moet uit elk huis één persoon komen om die te aanhoren en te accorderen, op pene van 4 stuivers" (F. PRIMIS, *Geschiedenis van Merksem*, Merksem, 1951, p. 97).

(149) Het publiceren van de ordonnanties was een voorrecht dat in principe voorbehouden was aan de dorpsheer en zijn gerechtsdienaren (zie o.m. R. BAETENS, *Schoten*, o.c., p. 23; E. DUCATTEUW & M. DEBROUWERE, *Beveren en Desselgem*, „sij hadden mallecandren soo lief...", in: *Jaarboek „De Gaverstreke"*, 11 (1983), p. 114-115).

(150) Te Edegem (Antw.) was het b.v. de taak van de meier (R. VAN PASSEN, *Geschiedenis van Edegem*, o.c., p. 495), evenals te Kontich (IDEM, *Geschiedenis van Kontich*, o.c., p. 547) en te Schoten (R. BAETENS, *Schoten*, o.c., p. 23).

Elders dan weer was het de taak van de vorster (R. KNAEPEN, *Lommel, de Vrijheid en het Teutendorp* (Pro Civitate, Historische Uitgaven, reeks in-8°, 30), Brussel, 1972, p. 27) of van de prater („praeter(e)") (A. RYSERHOVE, *Veldwachters te Knesselare*, o.c., p. 137).

In Denée (thans Anhee, Luik) b.v. was het de taak van de „sergent" (F. DE MONTPELLIER D'ANNEVOIE, *La seigneurie liégeoise de Denée. Essai de mono-*

van onze huidige veldwachter was ¹⁵¹.

Evenals in de steden werd het andere nieuws soms door dezelfde functionarissen aan de bevolking bekendgemaakt, maar vaak ook door private beroepsuitroepers of „bellemannen”.

Het meest gebruikelijke tijdstip voor het afroepen was natuurlijk na de mis op zon- en feestdagen en eventueel tijdens de markturen op marktdagen ¹⁵².

Het voorschrift werd veelal van kracht vanaf het moment van de afkondiging en bekendmaking, tenzij een bepaalde datum werd voorzien; soms werd wel eens een (korte) wachttijd in acht genomen ¹⁵³.

De aantekening van het feit van de bekendmaking zelf was tot aan de vorstelijke ordonnanties uit de 18e eeuw niet strict gereguleerd. Vanaf het begin van de 15e eeuw vinden we evenwel al vermeldingen van dit feit terug, zij het eerder uitzonderlijk. Deze aantekeningen gebeurden hetzij na de transcriptie van de ordonnantie in een register, hetzij op de rug, in de marge of onderaan de akte zelf; soms kan het feit dat er een bekendmaking heeft plaatsgevonden, enkel afgeleid worden uit de onkostennota van de ermee belaste gerechtsofficier ¹⁵⁴. In de 17e en 18e eeuw worden de teksten van de ordonnanties in de daarvoor bestemde registers in principe steeds gevolgd door de vermelding van hun bekendmaking ¹⁵⁵.

*

Het „omroepen” of „uitbellen” van berichten behoort sedert enkele decennia tot ons rechtshistorisch en folkloristisch verleden, al wordt de oude traditie hier en daar nog wel eens levend gehouden of in beperkte mate nieuw leven ingeblazen ¹⁵⁶.

graphie historique, Leuven, 1952, p. 70-71). Soms werd zelfs de koster ingespannen: b.v. te Langdorp (thans Aarschot, Brab.) (*De Kronijk door Adrien Carpentier en Charles Millet van 1597, o.c.*, I, p. 37).

(151) Wat soms is blijven voortleven in het spraakgebruik in de 19e eeuw (zie supra noot 84).

(152) J.-M. CAUCHIES, *La législation princière, o.c.*, p. 220-222.

In de dorpen gebeurde de afkondiging veelal op zon- en feestdagen na de hoogmis: b.v. te Betekom (thans Begijnendijk, Brab.) (*De Kronijk door Adrien Carpentier en Charles Millet van 1597, o.c.*, III, p. 59) en te Oekene (thans Roeselare, W.Vl.) (M. DE BRUYNE, *De roepsteen te Oekene, o.c.*, p. 130 en nt. 9).

(153) B.v. Ph. GODDING, *Liste chronologique, o.c.*, p. 362-363 i.v.m. Brussel; K. STALLAERT, *Glossarium, o.c.*, I, p. 59 i.v.m. Aalter.

(154) J.-M. CAUCHIES, *La législation princière, o.c.*, p. 223.

(155) B.v. te Brussel: Ph. GODDING, *Liste chronologique, o.c.*, p. 363.

(156) Zo te Klemserke (thans De Haan, W.Vl.), waar sedert 1981 jaarlijks „roepsteenfeesten” worden georganiseerd, compleet met de verkiezing van de z.g. „Champetter Klemserke”. Te Vlamertinge (thans Ieper, W.Vl.) werd de traditie van de belleman op initiatief van dhr. J. Goeman rond het begin van de jaren '70 korte tijd in ere hersteld. In Gent bestaat er een vereniging, pub en Orde van de Belleman (Botermarkt 8), die in juni 1986 een tentoonstelling „Van Bel en Klepel” rond de figuur van de belleman organiseerde in de hoofdzetel van de Generale Bank te Gent en die van plan is in 1988 een boek rond dit thema uit te brengen; de „belleman” opent er traditiegetrouw de „Gentse Feesten”. De „Fiertel-Ommegang”

Onze bedoeling is het vooral de aandacht van de heemkundige en rechts-historische wereld te trekken op de kleine monumentjes die nog aan de orale bekendmaking van weleer herinneren. Door hun betekenis meer in het licht te stellen, hopen we te kunnen bijdragen tot een beter behoud van deze rechtsarchaeologica.

Ook menen we de lezer enkele merkwaardige geplogenheden i.v.m. deze „roepstenen" niet te mogen onthouden.

(a) Vooreerst hebben pui en roepsteen ook wel eens gediend als podium voor de uitvoering van bepaalde sancties. Vóór de Franse Tijd was het b.v. niet ongebruikelijk dat er een tepronkstelling op de pui van het stadhuis plaats vond¹⁵⁷.

Na de Franse Tijd bleef het „herroepen"¹⁵⁸ wel eens voortleven als een vorm van volksjustitie in kleinere, besloten landbouwgemeenschappen. In Moerzeke (thans Hamme bij Dendermonde, O.Vl.) b.v. spreekt men zelfs van een „herroepsteen" i.p.v. een „(af)roepsteen", omdat de steen volgens de mondelinge overlevering ook werd gebruikt als podium van waarop een kwaadspreker/kwaadspreester na de hoogmis ten overstaan van de goegemeente de door hem/haar geuite lasterlijke aantijgingen in het openbaar diende te herroepen. Volgens de overlevering zouden zich dergelijke taferelen nog afgespeeld hebben tot diep in de 19e eeuw¹⁵⁹.

(b) Daarnaast hebben de kerkpuien tot in de 20e eeuw ook wel eens dienst gedaan als verkooppui van door pelgrims geofferde dieren¹⁶⁰; deze dieren (kippen, konijnen, varkens, e.d.), die veelal in een speciaal kot werden opgesloten in afwachting van hun toewijzing¹⁶¹, werden open-

of St.-Hermesprocessie van Ronse wordt traditioneel door de „belleman" met luidende bel(len) voorafgegaan (afb. in J. VANDEWATYNE, *Le Fiertel en Hainaut*, in: *Hainaut Tourisme*, nr. 116 (1966), p. 99-101), terwijl in Massamen (thans Wetteren, O.Vl.) de „sjampetter" nog steeds mee opstapt in de oogststoeten (zie ook: F. BASTIAEN, *De veldwachter, een volks-figuur*, o.c., p. 153).

(157) B.v. te Lier: A. LENS & J. MORTELMANS, *Gids voor oud-Lier*, Antwerpen-Amsterdam, 1980, p. 13; te Antwerpen: J. DE BROUWER, *De kerkelijke rechtspraak*, o.c., I, p. 213-214.

(158) Vóór de Franse Tijd was het herroepen vaak een onderdeel van een veroordeling tot „eerlijke betering" („amende honorable" of openbare bede om vergiffenis) (zie terzake o.m. L. Th. MAES, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, Antwerpen-Den Haag, 1947, p. 433-435; J. DE BROUWER, *De kerkelijke rechtspraak*, o.c., I, p. 214-219) i.g.v. laster en beledigingen (zie b.v. J. MOLEMANS & J. MERTENS, *Opglabeeek, een rijk verleden*, Opglabeeek, 1984, p. 229-230; G. VAN BETSBRUGGE, „Lastherynghen ende injurien" in het Kortrijkse, in: *Biekorf*, 83 (1983), p. 259).

(159) B.v. ook te Heusden (thans Destelbergen, O.Vl.) zou een man „op den kerk(s)tegele" 's zondags na de vespers hebben moeten herroepen dat hij iemand voor dief had uitgemaakt (*Rond den Heerd*, 4 (1869), p. 304); te Sint-Joris-ten-Distel (thans Beernem, W.Vl.) zou dit herroepen aan de schandpaal plaatsgevonden hebben (*Rond den Heerd*, 4 (1869), p. 296).

(160) B.v. de kerkpui van Elversele (thans Temse, O.Vl.), waar het hok onder het podium werd uitgespaard (cf. A. BUVÉ, *De „Puien" van Waasland*, o.c., p. 272).

(161) Enkele „rennen" zijn nog steeds tegen de kerkgevel zichtbaar, o.m. de „ren" te Schellebelle (thans Wichelen, O.Vl.), de „zwinerenne" te Blankenberge (W.Vl.), de „schettekotten" van Ramskapelle-Brugge (thans Knokke-Heist, W.Vl.) en Dud-

baar verkocht ten voordele van de kerk. Deze traditie is in enkele dorpen tot ca. 1960 blijven bestaan.

Laten we tenslotte nog aanstippen dat het aanwenden van roepstenen geen zuiver Belgisch fenomeen was. In Frankrijk¹⁶² en Nederland¹⁶³ b.v. zijn er eveneens roepstenen te vinden en dit is natuurlijk het gevolg van vrijwel gelijkaardige tradities en wetgevende bepalingen m.b.t. het bekendmaken van publiekrechtelijke, privaatrechtelijke en andere berichten in het verleden¹⁶⁴.

zele (thans Brugge, W.VI.) (J. BALLEGEER, *Gids voor de Zwinstreek*, Antwerpen-Weesp, 1984, p. 99, 185, 279-280; J. LAMBIN & L. VAN LINT, *La Côte belge et l'arrière-pays de Adinkerke au Zoute*, Gembloux, 1976, p. 271 en 302; J. GÉRITS, *Gids voor Vlaanderen, o.c.*, p. 1381, 526 en 1049). De versleten „kiekenrenne” van Machelen-Leie (thans Zulte, O.VI.) werd n.a.v. een tentoonstelling te Aalter in 1974 opgelapt (zie *Ons Heem*, 30 (1976): p. 25 en 143-144).

(162) B.v. de roepstenen van Arboutsappel, Lynde, Oudezele, Renescure, Rexpoëde, Sainte-Marie-Cappel; het mooie kerkpuitje van Wormhoudt en het verbouwde kerkpuitje van Zeggars-Cappel (allemaal gelegen in het Département du Nord); in Bretagne vonden we ook een roepsteen te Plélo (nabij St.-Brieuc).

(163) B.v. te Bennekom (Gelderland) ligt er een ronde roepsteen naast de kerkdeur (J. BOUMAN, *Merkwaardigheden in Nederland*, V, Nieuwkoop, 1977², p. 43 met tekening). Te Leiden is er een speciale roeptribune aangebouwd tegen de voorgevel van het stadhuis (tekening in J. BOUMAN, *o.c.*, II, Nieuwkoop, 1976², p. 40; IDEM, *Nederlandse monumenten in beeld*, Nieuwkoop, 1981², p. 2). Vermelden we nog dat er te Weert (Ned. Limburg) op het pleintje nabij de St.-Maartenskerk een beeldje staat, het „umbelderke” geheten, ter ere van de laatste stadsomroeper, gestorven in 1920 (A. DUSAR, *Limburg: toeristisch trefpunt*, Tiel-Utrecht, 1973, p. 144).

(164) B.v. voor Nederland luidt art. 18 van de „Instructie voor de Gemeentebesturen”, uitgevaardigd d.d. 6 febr. 1801 door het Uitvoerend Bewind van de Bataafse Republiek: „Hy (= de Praesident van het Gemeente-Bestuur) zal gehouden zyn, zonder dat het noodig zy daar toe het geheele Gemeente-Bestuur te doen vergaderen, te zorgen, dat alle Publicatiën den volgenden dag, na den ontfang, door den Secretaris, ten overstaan van één of twee Commissarissen uit het Gemeente-Bestuur, worden gepubliceerd op de Residentieplaats, als mede zoo wel aldaar, als op iedere andere Plaats tot die Gemeente saamgevoegd, zoo veel als noodig zal zyn, worden aangeplakt.

Op dat echter de Wetten zoo veel mooglyk ter kennisse van ieder Ingezeten zouden worden gebragt, zullen in elk der saamgevoegde Plaatsen, het zy des Zondags daar aan volgende, of op andere aldaar gewoone tyd en wyze, dezelve nogmaals worden afgelezen, schoon die gerekend worden verbindende te zyn van den tyd af aan, dat dezelve in de Hoofdplaats zyn gepubliceerd geworden”. (B.S. VIS m.m.v. J.J.A. WOLDRING, *Naar één Gemeentewet. Uniformerende regelingen 1798-1850 voorafgaande aan de Gemeentewet 1851*, Zwolle, 1980, p. 9-10).

D. INVENTARIS VAN DE ROEPSTENEN EN KERKPUIEN IN DE
PROVINCIE OOST-VLAANDEREN (*)

1 — AALST, Herdersem

Roepsteen (n.b. 2/1983), gelegen tegen de voorgevel van de 19e-
eeuwse O.L.-Vrouw-Tenhemelopnemingkerk (1859-61).

Deze steen blijkt de basis van een stuk zuil te zijn — mogelijk
afkomstig van de oude parochiekerk, die in 1861 werd gesloopt
— en bestaat uit een rond bovenstuk op vierkante basis.

— Appelterre : Zie NINOVE

*2 — ASSENEDE, *Assenede*

Er bestond daar alleszins een soort kerkpui („*t bordesken*” of
„*bretesque vande kercke*”) in de 18e eeuw. In een resolutie van de
„parochieschepenen” van Assenede, vergaderd ten stadhuis van
Assenede op 19/9/1741, werd beslist een luifel te bouwen boven
de geëigende plaats voor het voorlezen van de kerkgeboden ; dit
afdakje diende 6 voet breed te zijn en 6 voet lang en zou afgedekt
worden met schaliën. Er bestond dus waarschijnlijk al een soort
roepsteen, die nu werd overdekt.

Deze pui bestaat thans niet meer. Zij verdween mogelijk reeds
bij de verbouwing van de kerk in 1864 of anders in 1944 toen
de kerk volkomen werd verwoest ; de in 1948 wederopgebouwde
kerk bezit in ieder geval geen kerkpui meer.

Bron : GENT, Rijksarchief, Ambacht Assenede, nr. 72, f° 53v.-
54r., waarvan de transcriptie in bijlage (met dank aan dhr. J.
Thiron, die mij dit document signaleerde).

— Baasrode : Zie DENDERMONDE

— Balegem : Zie OOSTERZELE

(*) Gebruikte sigles :

* en cursief = verdwenen ;

n.b. = nog bewaard (gevolgd door maand en jaar).

In hoofdletters is de huidige gemeentenaam (sedert de fusies in 1977) vermeld ;
daarachter volgt de naam van de deel- of postgemeente (thans), eventueel gevolgd
door een nog oudere naam van een gemeente die reeds vóór 1977 opgeslorpt was
in groter verband.

De achtergrondinformatie (betreffende kerkgebouw, gemeentehuis e.d.) werd voor-
namelijk gehaald uit J. GERITS, *Gids voor Vlaanderen*, Antwerpen, 1985, de in-
ventarisdelen van *Bouwen door de eeuwen heen* m.b.t. Oost-Vlaanderen en P. DE-
VOS, *De gemeentehuizen van Oost-Vlaanderen* (Invent. Kunstpatr. Oost-Vlaanderen,
16-17), 2 dln., Gent, 1982.

3 — BERLARE, Uitbergen

Roepsteen (n.b. 9/1986), gelegen aan de buitenkant van de kerkhofmuur, rechts van de toegang tot kerkhof en parochiekerk van St.-Pietersbanden.

Het is een eenvoudige, vierkante natuursteen, geïncorporeerd in de kerkhofmuur.

Opmerkelijk is wel dat het voormalige gemeentehuis (1927) een pui bezit met een half rond balkon voor de hoofdingang (afb. in P. DEVOS, *De gemeentehuizen van Oost-Vlaanderen* (Invent. Kunstpatr. Oost-Vlaanderen, 16-17), Gent, 1982, I, p. 150-151).

— Borsbeke : Zie HERZELE

— Bottelare : Zie MERELBEKE

4 — BRAKEL, Brakel, Zegelsem

Roepsteen (n.b. 5/1984), gelegen op het dorpsplein in de rechterhoek aan de buitenzijde van de noordelijke toegang tot het kerkhof, thans verscholen achter telefooncabine, glascontainer en vuilbak.

Het is een groot, rechthoekig blok zandsteen (60 x 65 cm.) van 30 cm. hoogte.

Bibl.: E. DHANENS, *Kanton Sint-Maria-Horebeke* (Inventaris Kunstpatr. Oost-Vlaanderen, 7-8), Gent, 1971, I, p. 397.

5 — BRAKEL, Everbeek

Roepsteen (n.b. 7/1983), gelegen tegen de Z.-kant van de St.-Mariakerk in het Benedenkwartier.

Het is een massief, vierkant steenblok van ca. 60 x 60 cm. breedte en ca. 25 cm. hoogte.

6 — BRAKEL, Parike

Roeptribune (n.b. 5/1984) gelegen rechts vlak naast de toegang naar kerkhof en classicistische St.-Lambertuskerk.

Het is een soort bakstenen verhoog met onregelmatige, hoge treden langs de buitenzijde van de kerkhofmuur; de bovenkant van beide rechthoekige treden — die wel enige lenigheid vanwege de veldwachter veronderstellen! — is afgewerkt met een natuurstenen dekplaat.

— Daknam : Zie LOKEREN

— Deftinge : Zie LIERDE

*7 — DEINZE, *Gottem*

Verdwenen roepsteen, die, volgens getuigenis van ouderlingen ter plaatse, bestond uit een groot arduinen blok van wel 2 meter lang nabij het kerkportaal; de steen zou tot omstreeks 1945 gebruikt geweest zijn door de veldwachter en is nadien bij de restauratie van de kerk verdwenen.

8 — DEINZE, *Grammene*

Roepsteen (n.b. 9/1983), gelegen op het kerkhof rechts van de ingang van de neogotische St.-Jan de Doperkerk (1908).

De vierkante steen is thans vrijwel verzonken in de bodem.

9 — DEINZE, *Meigem*

Roepsteen (n.b. 6/1983), gelegen vlak achter de rechter toegangspaal tot het kerkhof en de neogotische St.-Nicolaaskerk (ca. 1900).

Het is een grote, vierkante steen op een gemetste bakstenen basis.

— Denderbelle : Zie LEBBEKE

10 — DENDERLEEuw, *Iddergem*

Roepsteen (n.b. 5/1984), rechts naast het portaal gemetst tussen twee steunberen.

Het is een bakstenen verhoog in de vorm van een driehoek met afgesneden hoeken aan de voorzijde.

11 — DENDERMONDE, *Baasrode*

Roeptribune (n.b. 11/1983), geplaatst tegen de zijgevel van de St.-Ursmaruskerk, die in 1830 werd vergroot.

De pui bestaat uit enkele verhakkelde stenen treden (de bovenste trede is voor de helft verdwenen; de onderste is in stukken gebroken), die als roepplaats fungeerden; erboven werd een houten zadeldakje aangebracht. De muur tussen dakje en treden wordt nog steeds als mededelingenbord gebruikt.

Bibl. : A. BUVE, „De Puien” van Waasland, in *Tijdschrift van de Touringclub van België*, 53 (1947), p. 271-272; J. GERITS, *Gids voor Vlaanderen, o.c.*, p. 245.

12 — DENDERMONDE, *Schoonaarde*

Roepsteen (n.b. 9/1986), gelegen rechts naast de neoclassicistische kerk van O.L.Vrouw-van-Zeven-Weeën (1830) voor een blind-

de muur van het nabijgelegen huis, die nog steeds wordt gebruikt voor het afficheren van berichten.

Het gaat om een onregelmatige balkvormige steen.

- Desteldonk : Zie GENT
- Eichen : Zie NINOVE
- *Eine* : Zie OUDENAARDE
- Eke : Zie NAZARETH
- Elsegem : Zie WORTEGEM-PETEGEM
- Elversele : Zie TEMSE
- Erpe : Zie ERPE-MERE

13 — ERPE-MERE, Erpe

Roepsteen (n.b. 7/1983), gelegen aan de voet van de vrijheidsboom (1796) op de 'Dorpsplaats' tegenover de ingang van de neoclassicistische St.-Martinuskerk.

De steen, weggestopt achter de wegwijzers, bestaat uit een groot, vierkant stuk arduin.

14 — ERPE-MERE, Ottergem

Roepsteen (n.b. 9/1986), gelegen tegen de buitenkant van de kerkhofmuur aan, rechts van de toegang tot kerkhof en St.-Paulus-Bekeringskerk.

De eenvoudige, vierkante steen ligt naast het huidige mededelingenbord.

- Erwetegem : Zie ZOTTEGEM
- Everbeek : Zie BRAKEL

15 — GENT, Gent, Desteldonk

Roepstoel of roeptribune (n.b. 5/1985), ingewerkt in de bakstenen kerkhofmuur (opgetrokken ca. 1890-1900) rond de parochiekerk van O.L.Vrouw Geboorte en H. Cyprianus; de pui is niet ver verwijderd van de toegang tot de kerk.

In de kerkhofmuur is langs de buitenzijde een halfronde uitbouw aangebracht, die langs de binnenkant correspondeert met een halfronde open tribune, die men betreedt via twee treden.

Bibl. : P. DE WIN, Gent rechtsarcheologisch bekeken. Een snel-inventaris van het monumentale patrimonium, in *Stadsarcheologie Gent*, 8.3 (1984), p. 6 (afb.) en 7.

16 — GENT, Mariakerke

Roephuisje (n.b. 9/1986), geïncorporeerd in de omheiningsmuur rond de kerk, links van de ingang; het „afroepingshuisje” werd opgericht te zamen met de rest van de omheiningsmuur in 1898 en diende tevens als berging voor de lijkberrie.

Het vierkante huisje is opgetrokken in arduin, heeft een afsluitbaar venstertje langs de straatkant (uitziend over het Mariakerkeplein) en is langs achter te betreden via een drietal treden; de deur is thans verdwenen; op het geheel prijkt een tentdakje, bedekt met schaliën; de versieringen boven venster en deur zijn neoromaans.

Bibl. : *Bouwen door de eeuwen heen*, dl. 4 nd, Stad Gent, p. 211; P. DE WIN, Gent rechtsarcheologisch bekeken, *o.c.*, p. 7.

17 — GERAARDSBERGEN, Geraardsbergen, Onkerzele

Roepsteen (n.b. 9/1986), gelegen links onderaan de trap die leidt naar het portaal van de neogotische St.-Martinuskerk (1842).

Het is een groot opgemets verhoog met arduinen dekplaat. Erboven hangt nog steeds het mededelingenbord.

18 — GERAARDSBERGEN, Geraardsbergen, Overboelare

Roepsteen (n.b. 9/1986), gelegen aan de buitenzijde van de kerkhofmuur nabij de ingang van de in 1864 uitgebreide St.-Aldegondiskerk.

De roepsteen bestaat uit 4 versmallende, rechthoekige, arduinen treden van ca. 20 cm. hoogte, aangebouwd tegen de kerkhofmuur.

19 — GERAARDSBERGEN, Grimminge

Roepsteen (n.b. 9/1986), gelegen rechts tegen de gevel van het neoclassicistisch, voormalig gemeentehuis. Ernaast hangt nog steeds het mededelingenbord; aan de overzijde van de 'Plaats' is de ingang tot de kerk.

De roepsteen is ca. 30 cm. hoog en bestaat uit een aangeceamenteerd, opgemets verhoogje bedekt met een vierkante arduinsteen van ca. 30 x 30 cm.

20 — GERAARDSBERGEN, Ophasselt

De basis van de schandpaal fungeerde daar tot vlak na W.O. II als roepsteen. Nadat de paal in de Franse Tijd was omvergevoerd, werd hij in de loop van de 19e eeuw als roepsteen aan-

gewend. Een meter hoog stuk van de onderkant van de zuil werd omgekeerd nabij de kerk in de grond gestoken tot enkel nog de vierkante basis boven stak om als staanplaats voor de veldwachter te fungeren. Na W.O. II werd de paal dan uitgegraven, gereconstrueerd en heropgericht ; hij prijkt thans op het plantsoentje nabij de kerk.

Bibl. : F. MOENS, De schandpalen, in *Tijdschrift van de Touring Club van België*, 53 (1947), nr. 24, p. 275 ; - X.X., De heropgerichte schandpaal te Ophasselt, in : *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring*, (1961-62), p. 31-33.

21 — GERAARDSBERGEN, Smeerebbe-Vloerzegem, Smeerebbe

Roepsteen (n.b. 7/1983), gelegen rechts tegen de buitenzijde van de kerkhofmuur aan, naast de toegang tot kerkhof en St.-Amanduskerk.

Het is een vierkante arduinsteen.

22 — GERAARDSBERGEN, Viane

Roepsteen (n.b. 9/1986), geplaatst rechts tegen de voorgevel van de neogotische St.-Amanduskerk (1843-47).

Het betreft hier een vierkante steen op een iets smallere, vrijwel balkvormige sokkel ; het arduin geheel blijkt, op grond van de inscripties op de voorzijde, een restant te zijn van een obeliskvormig grafmonument uit het einde van de 18e eeuw (nl. van Petrus Van Neueker, gestorven 26/9/1770), dat omgekeerd in de grond werd gestoken.

23 — GERAARDSBERGEN, Waarbeke

Roeptribune (n.b. 8/1983), gelegen aan de binnenkant van de kerkhofmuur, links van de toegang tot kerkhof en neoclassicistische St.-Amanduskerk (ca. 1847).

De roeptribune is thans verzonken in de bodem, zodat enkel nog het bovenstuk van de bovenste trede zichtbaar is ; volgens de pastoor bestond de tribune uit twee treden, die nu vrijwel geheel onder het aardoppervlak bedolven liggen.

— Gijzenzele : Zie OOSTERZELE

— Godveerdegem : Zie ZOTTEGEM

— Gottem : Zie DEINZE

— Grammene : Zie DEINZE

— Grimminge : Zie GERAARDSBERGEN

24 — HAMME, Moerzeke

Twee roepsteenreconstructies, links en rechts van het kerkportaal. Rechts bevindt zich de kubusvormige siersteen die op zondag 11/9/1983 plechtig werd ingehuldigd n.a.v. de opening van de kernis en ter viering van de herprofilering van het plein. Links ligt de later aangebrachte balkvormige steen (5/1986).

In Moerzeke zou de steen niet alleen gediend hebben voor het afroepen van gemeentelijke verordeningen en lokale nieuwsjes, maar hij zou ook wel eens gebruikt zijn als podium voor het „her-roepen” van lasterlijke uitspraken in het kader van een soort volksjustitie. Volgens de overlevering zouden deze geploegenheden nog plaatsgevonden hebben tot diep in de 19e eeuw. Men spreekt er zelfs eerder van een „herroepsteen” dan van een „(af)roepsteen”. De oorspronkelijke steen zou omstreeks 1950 verdwenen zijn n.a.v. herstellingswerken aan de kerk.

— Herdersem : Zie AALST

25 — HERZELE, Borsbeke

Roepsteen (n.b. 8/1984), eertijds gelegen tegen de buitenzijde van de kerkhofmuur op het voetpad (onder de wegwijzer naar Ressegem), naast de toegang tot kerkhof en kerk ; later werd de roepsteen uitgebroken (vóór 7/1982) en gelegd tegen de zijgevel van de kerk (n.b. 8/1984).

De steen was halfcirkelvormig en was vervaardigd uit zandsteen.

Bibl. : P. DE WIN, Hoever staat het met de „Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België” ?, *o.c.*, p. 105.

26 — HERZELE, Herzele

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen op het 'Kerkplein' links van de St.-Martinuskerk tegen de kerkhofmuur.

Het is een cilindrische steen.

27 — HERZELE, Hillegem

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen tegenover de ingang van de neogotische St.-Bartolomeuskerk (1877-80), zij het aan de overzijde van het Hillegemplein tegen een schutting.

De steen is een laag, balkvormig steenblok. Ernaast hangt nog een mededelingenbord van de gemeente.

28 — HERZELE, Sint-Antelinks

Roepsteen (n.b. 11/1985), gelegen aan de buitenzijde van de kerkhofmuur, rechts van de toegang tot het kerkhof en de 19e-eeuwse St.-Gertrudiskerk (1847-48).

De steen is enigszins verzonken in het wegdek, bestaat uit een inspringende, balkvormige arduinsteen en ligt tegen de kerkhofmuur aan.

- Heurne : Zie OUDENAARDE
- Hillegem : Zie HERZELE
- Iddergem : Zie DENDERLEEuw
- Kerkem : Zie MAARKEDAL

29 — KLUISBERGEN, Kluisbergen, Zulzeke

Roephuisje (n.b. 8/1983), geplaatst als een soort schildwachthokje naast de linker toegangspaal tot kerkhof en St.-Janskerk. Het bakstenen, manshoog en mansbreed hokje, afgedekt met een zadeldakje, is geïncorporeerd in de kerkhofmuur en is geheel open aan de voorzijde, die uitkijkt op het dorpsplein; op de grond ligt een arduinsteen. Kerk en kerkhofmuur — en dus ook het roephuisje — zijn beschermd bij K.B. van 29/10/1975.

Bibl. : [O.] D[E] B[ORCHGRAVE], De „roepstenen” en de gemeentelijke bekendmakingen in de oude tijd, *o.c.*, p. 241; - *Esthetische spiegel van Zuid-Oost-Vlaanderen*, Oudenaarde, s.d., p. 51 (afb.).

*30 — KRUISSHOUTEM, Nokere

Verdwenen roepsteen, gelegen nabij de voorgevel van de St.-Ursuluskerk, rechts van het portaal.

De zeshoekige steen van ca. 35 cm. hoog en ca. 50 cm. doorsnede was nog bewaard op 9-8-1983, maar was bij een controlebezoek op 28-9-1986 verdwenen.

31-32 — KRUISSHOUTEM, Wannegem-Lede

(A) Roepsteen te Wannegem (n.b. 5/1983), gelegen aan de binnenkant van het kerkhof vlak achter de rechter toegangspaal tot kerkhof en St.-Machutuskerk. Het betreft een voormalige grafzerk, die wellicht in de plaats is gekomen van de vernielde steen die nog gedeeltelijk zichtbaar is op de hoek van het grasperkje schuin erover.

(B) Roepsteen te Lede (n.b. 5/1983), gelegen aan de buitenkant van het kerkhof vlak voor de linker hekkepaal die toegang geeft tot kerkhof en St.-Dionysiuskerk (ca. 1860). Het betreft een eenvoudige, vierkante steen naast de trap, waarnaast een grote, vierkante arduinsteen van meer recente datum ligt.

33 — LEBBEKE, Denderbelle

Roepsteen (n.b. 10/1983), geplaatst links van het portaal van de St.-Martinuskerk, tegen de neogotische westergevel (1897).

De steen lijkt haast uit hetzelfde materiaal opgetrokken en bestaat uit een overleunende deksteen met afgeronde hoeken vooraan, op een dito voet.

34 — LEBBEKE, Wieze

Roepsteen (n.b. 2/1983), gelegen tegen de gevel van het oud-gemeentehuis, thans herberg (Dorp 8-10), en waarschijnlijk te zamen met het gebouw beschermd bij K.B. van 8/9/1981.

Het gaat hier om een vrijwel vierkante, 15 cm. hoge arduinsteen zonder bijzondere kenmerken.

35 — LEDE, Oordegem

Roepstoel of roeptribune (n.b. 5/1983), links naast de trap die voert naar het portaal van de St.-Martinuskerk, met uitzicht over het dorpsplein.

De tribune is een halfronde uitsprong in de kerkhofmuur ; zij is in baksteen opgetrokken en afgewerkt aan de bovenkant met arduin.

— Leeuwergem : Zie ZOTTEGEM

— Lemberge : Zie MERELBEKE

— Letterhoutem : Zie SINT-LIEVENS-HOUTEM

— Leupegem : Zie OUDENAARDE

36 — LIERDE, Deftinge

Roepsteen (n.b. 7/1983), gelegen in de kromming van de buitenzijde van de kerkhofmuur. De steen lag eertijds niet ver van zijn huidige opstellingsplaats, zij het meer centraal, op het dorpsplein onder een boom (cf. getekend door A. HEINS, *Vieux coins en Flandre*, 1e reeks, Gent, 1901, Pl. 38). Thans is hij ingewerkt in het wegdek, waar hij nog nauwelijks bovenuit steekt.

Het zichtbare deel van de steen (de bovenkant) is halfronnd ; zoals blijkt uit de situatietekening ca. 1900 versmalde de steen daaronder enigszins.

37 — LOKEREN, Daknam

Roephuisje (n.b. 9/1986), aangebouwd tegen de kerkhofmuur met uitzicht op het dorpsplein. Het gewitte, bakstenen huisje heeft een met schaliën bezet tentdakje en is via een deurtje in de kerkhofmuur te betreden.

Het roephuisje is samen met de kerk en het toegangshek tot het kerkhof beschermd (K.B. van 13/10/1943); in de volksmond wordt het „de Pui” geheten.

- Bibl.: Bouwen door de eeuwen heen*, dl. 7 n 1, arr. St.-Niklaas, p. 347 (tek.), 348, 353 bis (afb.);
 A. BUVE, De „Puiën” van Waasland, *o.c.*, 53 (1947), p. 272;
 A. BUVE, Puiën en schandpalen, in: *Annalen Oudh. Kring van het Land van Waas*, 61 (1956), p. 235;
 A. BUVE, De stenen vertellen van..., in: *Annalen Oudh. Kring van het Land van Waas*, 66 (1963), p. 325 en 335 (afb.);
 A. COCQUYT, Daknam, romantisch Dorpje aan de Durme, in: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 15 (1966), p. 128 (afb.) en 131;
 J. GERITS, *Gids voor Vlaanderen, o.c.*, p. 643;
 A. GOVAERT & W. PERSOON, *Het Wase Wandelboek*, Nieuwkerken-Waas, 1983, p. 66-67 (afb.);
 N. KERCKAERT, Daknam,... „die rustige”, in: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 17 (1968), p. 7 (afb.) en 8;
 N. K[ERCKAERT], Toen de Durme nog een pronte dame was. Het landschap vroeger en nu in het Land van Waas, in: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 25 (1976), p. 33 (afb.);
 L. LEKENS, Een pareltje in het Land van Waas : de dorpskom van Daknam, in: *De Autotoerist*, 30 (1977), p. 656-657 (afb.);
 C. TREFOIS, *Verloren dorp, relieken en geaardbeden*, St.-Niklaas, 1980, p. 229 (met afb. van veldwachter in actie);
 J. VAN OVERSTRAETEN, *Gids voor Vlaanderen*, Antwerpen, 1965, p. 178;
 V. VERSTEGEN, Daknam, in: *Ons Heem*, 29 (1975), p. 75.

— Maarke : Zie MAARKEDAL

38 — MAARKEDAL, Maarke-Kerkem, Kerkem

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen tegenover de ingang van de neogotische St.-Pieterskerk (19e eeuw) op de hoek van het pleintje.

Het is een ruw rond-vierkant blok ijzerhoudende, roodbruine steen, half verzonken in de grond; het blok werd tot omstreeks 1945 door de veldwachter als roepsteen gebruikt.

Bibl.: Wandelen te Maarkedal (V.V.V.-Maarkedal), (brochure; Nukerke, s.d. [ca. 1982], p. 49.

39 — MAARKEDAL, Maarke-Kerkem, Maarke

Roepsteen (n.b. 5/1982), gelegen aan de buitenkant van het kerkhof, vlak voor de rechter toegangspaal tot het kerkhof en de classicistische St.-Eligiuserk (1775).

Het gaat om een groot vierkant-rond blok van bruinroodkleurige ijzerhoudende zandsteen (ca. 60 cm. breed en ca. 25 cm. hoog).

Bibl. : [O.] D[E] B[ORCHGRAVE], De „roepstenen”, *o.c.*, p. 241.

40 — MAARKEDAL, Schorisse

Roepsteen (n.b. 4/1983), gelegen naast de kerkdeur, gemetst tegen de linkersteunbeer.

De enigszins boogvormige en vooraan afgeschuinde steen van ongelijke afmetingen (ca. 25 cm. hoog en ca. 50 cm. lang) wordt wel eens als een fragment van de schandpaal van de heerlijkheid en baronie van Schorisse aangeduid, al lijkt dit op grond van de vorm betwifelbaar.

De steen lag tevoren (nog in 1971) voor de pastorie en werd slechts later naar zijn huidige plaats overgebracht.

Bibl. : E. DHANENS, *Kanton Sint-Maria-Horebeke, o.c.*, I, p. 259; J. GERITS, *Gids voor Vlaanderen, o.c.*, p. 663.

41 — MALDEGEM, Maldegem

Roeptribune te Maldegem-Donk (n.b. 6/1985), gelegen in de hoek aan de binnenzijde van de kerkhofmuur; de St.-Jozefkerk is neogotisch (1877-79).

De tribune bestaat uit drie verweerde treden en een driehoekig platform. Aan de buitenzijde van de kerkhofmuur hangt het mededelingenbord.

— Mariakerke : Zie GENT

— Meigem : Zie DEINZE

— Meilegem : Zie : ZWALM

— Melsen : Zie MERELBEKE

*42 — MERELBEKE, Bottelare

Verdwenen roepsteen, eertijds gelegen nabij het oud-gemeentehuis op de hoek van het dorpsplein en de baan Gent-Dendermonde; hij kwam op het stort terecht n.a.v. wegeniswerken omstreeks 1975/76 (cf. schrijven vanwege de burgemeester van Merelbeke d.d. 23/4/1982). De steen is alleszins als roepsteen gebruikt geworden, maar was in feite de bovenste trede van de oude schandpaal. Het was een achthoekige, arduinen steen met een vierkant inplantingsgat voor de schacht aan de bovenzijde.

Bron : P. DE WIN, Hoever staat het met de „Inventaris van het rechtshistorisch patrimonium van België”?, *o.c.*, p. 105.

*43 — MERELBEKE, Melsen

Verdwenen kubusvormige roepsteen, eertijds gelegen tegen een blinde muur niet ver van de kerk af. De steen die nog tot ca. 1960 dienst deed als roepsteen, is alleszins vóór 1969 verdwenen.

Bron : J. DE COCKER, De heerlijkheid van Melsen, in : *Jaarboek van het Heemkundig Genootschap Land van Rode*, (1969), p. 88-89 (afb.).

*44 — MERELBEKE, Merelbeke

Verdwenen roepsteen, in de vorm van een vierkante arduinsteen nabij de kerk. De op 18/5/1983 nog bewaarde steen verdween bij wegenis- en herprofileringswerken (Vaststelling 25/2/1984).

45 — MERELBEKE, Merelbeke, Lemberge

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen tegen de buitenkant van het kerkhofmuurtje rechts van de ingang van de neogotische St.-Aldegondiskerk (einde 19e eeuw).

De kleine, vierkante steen staat enigszins naar voren geheld en is ca. 25 cm. hoog.

46 — MERELBEKE, Munte

Roepsteen (n.b. 9/1986), gelegen tegen de gevel van de afspanning „Oud Munte” aan het Munteplein en tegenover de ingang van de neoromaanse St.-Bonifaciuskerk (1862-67).

Het is een balkvormig, gecementeerd blok met ca. 30 x 40 cm. grondplan en ca. 15 cm. hoogte.

47 — MERELBEKE, Schelderode

Roepsteen (n.b. 3/1983), gelegen onderaan de rechter hekkepaal aan de buitenzijde van het kerkhof, vlak naast de toegangspoort tot kerkhof en St-Martinuskerk.

Het is een thans verzonken, vierkante steen.

— Moerzeke : Zie HAMME

— Munte : Zie MERELBEKE

48 — NAZARETH, Eke

Roepsteen (n.b. 3/1983), gelegen tussen twee steunberen aan de N.W.-hoek van de tijdens W.O. I zwaar geteisterde, neogotische St.-Amanduskerk (1912 - 1914 ; hersteld na W.O. I).

De roepsteen bestaat uit een hoge, cilindrische steen, geplaatst op een platte, ronde steen, die als tweede trede fungeert.

49 — NAZARETH, Nazareth

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen aan de buitenkant van het kerkhof, vlak voor de rechter toegangspaal tot kerkhof en neoclassicistische O.L.-Vrouwkerk (1861-64).

De grote, vierkante steen is thans haast geheel overwoekerd door klimop; hij staat op een iets grotere steen, die als opstapje fungeert.

— Neigem : Zie NINOVE

*50 — NEVELE, Nevele

Verdwenen roephuisje, eertijds geïncorporeerd in de kerkhofmuur rond de St.-Mauritiuskerk. Het was een huisje met tentdak, vergelijkbaar met dat van Mariakerke (bij Gent).

We kennen het enkel nog van een tekening gemaakt omstreeks 1900 door de Gentse kunstenaar A. Heins, en van oude postkaarten uit dezelfde tijd.

Bron : A. HEINS & G. MEUNIER, *En pays flamand*, Gent, 1902, p. 40 (tek.); A. JANSSENS & J. TAELEMAN, *Nevele in oude prentkaarten*, Zaltbommel, 1973, Pl. 6-7 en vnl. Pl. 17 (postkaarten uit 1898-1912).

51 — NINOVE, Appelterre-Eichem, Appelterre

Roepsteen van Appelterre (n.b. 9/1986), gelegen tegenover de ingang van de neogotische St.-Gertrudiskerk (1909), tegen de bakstenen muur aan de overkant.

De steen zelf bestaat uit een halfcirkelvormig arduinblok.

De steen is te zamen met kerk en 'kapittelhof' vermoedelijk beschermd als dorpsgezicht (K.B. 13/3/1979).

52 — NINOVE, Appelterre-Eichem, Eichem

Roepsteen (n.b. 8/1983), gelegen op de hoek van de Eichemstraat te Eichem, vlak onder de postbus en nabij het wegske dat voert naar de St.-Martinusparochiekerk. Om de hoek hangt nog steeds het mededelingbord.

De roepsteen bestaat uit een ca. 40 cm. hoge en 75 cm. brede verhevenheid, opgetrokken in baksteen.

53 — NINOVE, Neigem

Roepsteen (n.b. 6/1983), gelegen aan de binnenkant van de kerkhofmuur nabij de ingang van de St.-Margaretakerk.

Het is een eenvoudige, vierkante arduinsteen.

54 — NINOVE, Pollare

Roepsteen (n.b. 8/1983), gelegen vlak voor de linker toegangspaal tot kerkhof en St.-Christoffelkerk, aan de buitenzijde van het kerkhof.

Het is een lage, vierkante natuursteen.

55 — NINOVE, Voorde

Roepsteen (n.b. 7/1983), gelegen tegen de blinde muur, aan de overzijde van de toegang tot de St.-Pietersbandenparochiekerk.

Het is een eenvoudige, platte steen, die enigszins uitgesleten is aan de bovenzijde.

— *Nokere* : Zie *KRUISSHOUTEM*

— Onkerzele : Zie *GERAARDSBERGEN*

— Oordegem : Zie *LEDE*

56-57 — OOSTERZELE, Balegem

(A) Roepsteen (n.b. 9/1986), gelegen teegen de voorgevel van de 19e-eeuwse St.-Martinuskerk (1865-66), rechts van het portaal onder een brievenbus.

De roepsteen bestaat blijkbaar uit twee stukken, die thans opeengestapeld zijn, maar eertijds vermoedelijk naast elkaar lagen, waarbij de kleinere (thans bovenste) steen als een opstapje fungeerde. De onderste steen is groter en cilindrisch; de bovenste is meer afgesleten rond. De onderste bestaat uit arduin; de bovenste uit Balegemse zandsteen; ze waren eertijds (nog in 1982) met een ijzeren band versterkt.

(B) Roepsteen (n.b. 11/1985) op de wijk Broek te Balegem, gelegen aan de straatkant nabij het voornaamste kruispunt.

De steen bestaat uit een ruwgekapt, cilindrisch arduinblok.

58 — OOSTERZELE, Gijzenzele

Roepsteen (n.b. 8/1984), gelegen vlak naast de rechtse toegangspaal tot het kerkhof rond de St.-Bavokerk, in de hoek gevormd tussen de paal en het hekken.

Het is een kleine, rechthoekige steen.

59 — OOSTERZELE, Scheldewindeke

Roepsteen (n.b. 9/1986), gelegen op het marktplein en gemetst tegen de gevel van het huis tegenover de St.-Christoffelkerk.

Het is een vrij grote, halfronde steen.

— Ophasselt : Zie GERAARDSBERGEN

— Ottergem : Zie ERPE-MERE

60 — OUDENAARDE, Heurne

Roepsteen (n.b. 3/1983), eertijds (ca. 1914) gelegen aan de buitenzijde van de kerkhofmuur (cf. oude postkaart met zicht op de kerk, afgebeeld op de frontpagina van het boekje *Heurne zoals het vroeger was*, uitgegeven door de V.V.V.-Oudenaarde); thans ligt de steen verwaarloosd en omgekeerd aan de binnenzijde van de kerkhofmuur.

*61 — OUDENAARDE, *Oudenaarde, Eine*

Verdwenen roepsteen, eertijds gelegen rechts naast het kerkportaal tegen de gevel (ca. 1902 alleszins nog bewaard), en bestaande uit een neerliggend balkvormig steenblok.

Bron : A. HEINS, *Vieux coins en Flandre*, 1e reeks, Gent, 1901, Pl. 51 (tek.).

62 — OUDENAARDE, Oudenaarde, Leupegem

Roepsteen (n.b. 8/1983), gelegen binnen de kerkhofmuur, rechts naast de trap die voert naar de ingang van de classicistische St.-Amanduskerk (1830).

De cilindrische roepsteen van ca. 50 cm. doorsnede staat nog steeds onder het mededelingenbord.

— Overboelare : Zie : GERAARDSBERGEN

— Parike : Zie BRAKEL

— Petegem : Zie WORTEGEM-PETEGEM

— Pollare : Zie NINOVE

— Rozebeke : Zie ZWALM

— Schelderode : Zie MERELBEKE

— Scheldewindeke : Zie OOSTERZELE

— Schellebelle : Zie WICHELEN

— Schoonaarde : Zie DENDERMONDE

— Schorisse : Zie MAARKEDAL

— *Serskamp* : Zie WICHELEN

— Sint-Antelinks : Zie HERZELE

— Sint-Goriks-Oudenhove : Zie ZOTTEGEM

63 — SINT-LAUREINS, Waterland-Oudeman

Roepsteen (n.b. 8/1983), gelegen rechts tegen de zijmuur van de kerkweg naar de St.-Nicolaaskerk, iets voor de kerkhofmuur. Het is een eenvoudige, vierkante arduinsteen (30 x 30 cm.) van 15 cm. hoogte. Erachter staat een groot mededelingenbord.

64 — SINT-LIEVENS-HOUTEM, Letterhoutem

Gereconstrueerde roepsteen met erbovenop een levensgroot, bronsgetint standbeeld in polyester van de laatste veldwachter. Het geheel is opgesteld tegen de buitenkant van de kerkhofmuur. Het monument werd onthuld n.a.v. het Jaar van het Dorp in 1978. De hoge, gecementeerde roepsteen werd opgevat als een drietredig geheel met verhoogde middentrede, zoals gebruikelijk bij het uitreiken van prijzen bij sportmanifestaties; de veldwachter zelf is in uniform en roert met de ene hand de bel, terwijl de andere hand het opgerolde mededelingenblad omklemt.

Bibl. : B. DE SMET & A. DE WANDEL, *Een knipoog naar gisteren. Een overzicht van het patrimonium van Sint-Lievens-Houtem*, St.-Lievens-Houtem, 1986, p. 16 en 18 (afb.).

65 — SINT-LIEVENS-HOUTEM, Sint-Lievens-Houtem

Roepsteen (n.b. 9/1986), gelegen rechts naast de toegang tot kerkhof en St.-Michielskerk, vlak aan de buitenkant van de lage kerkhofmuur; erboven prijkt de richtingaanwijzer 'Letterhoutem'.

Het gaat om een vrij groot, vierkant blok steen.

Ook de basis van de schandpaal zou een tijdlang — tot aan de afbraak op het einde van de 19e eeuw alleszins — als roepsteen dienst hebben gedaan (zie o.m. P. DE WIN, *Een aspect van het rechtshistorisch patrimonium in België: schandstrafinstrumenten*, o.c., p. 83 nt. 81.; F. DUQUET, *Zo was Sint-Lievens-Houtem*, s.l. n.d., p. 16; X. „Au Lion d'Or" te Sint-Lievens-Houtem, in: *Jaarboek van de Zottegemse Culturele Kring*, (1950-51), p. 77).

— Sint-Maria-Latem : Zie ZWALM

— Sint-Maria-Oudenhove : Zie ZOTTEGEM

— Smeerebbe : Zie GERAARDSBERGEN

66 — TEMSE, Elversele

Kerkpui (n.b. 9/1986), aangebracht rechts van het kerkportaal.

De pui bestaat uit een in baksteen tegen de kerkgevel opgemetste verhevenheid, die men via drie trapjes langs de rechterkant kan betreden ; de bovenkanten van platform en treden zijn afgewerkt met arduin ; aan de voorzijde prijkt een sierlijke, smeedijzeren balustrade ; het geheel is overdekt met een van leien voorzien afdak, waaronder nog steeds het mededelingenbord hangt. Onder het platform is een smeedijzeren deurtje aangebracht, waarin de door gelovigen ten bate van de kerk geschonken dieren (kippen, konijnen) werden opgeborgen voor zij in het openbaar vanop de pui werden verkocht.

Bibl.: *Bouwen door de eeuwen heen*, dl. 7 n 1, arr. St.-Niklaas, p. 746 ; - A. BUVÉ, De „Puiën" van Waasland, *o.c.*, p. 271-272 (afb.) ; A. BUVÉ, Puiën en Schandpalen, *o.c.*, p. 235-236 ; - A. BUVÉ, De stenen vertellen van..., *o.c.*, p. 325-326 (afb.) ; - A. SI-RET, *Het Land van Waas*, St.-Niklaas, 1870, p. 130.

- Uitbergen : Zie BERLARE
- Velzeke : Zie ZOTTEGEM
- Viane : Zie GERAARDSBERGEN
- Voorde : Zie NINOVE
- Waarbeke : Zie GERAARDSBERGEN

67 — WAASMUNSTER, Waasmunster

Kerkpui (n.b. 9/1986), geplaatst tegen de voorzijde van de O.L.-Vrouw en St.-Petrus en Pauluskerk, links van de linkersteunbeer.

De pui bestaat uit een eenvoudig, vierkantig, stenen verhoog dat aan de voorzijde en gedeeltelijk ter linkerzijde is afgezet met een sierlijke, smeedijzeren balustrade ; achter en rechts wordt de pui begrensd door de kerkgevel en de steunbeer ; in het smeedijzeren ornament van de zijkant is het jaartal „1732" verwerkt. Eertijds lag er nog een trede achteraan links, die evenals de bovenkant van het verhoog uit arduin bestond ; de basis — thans verborgen achter arduinplaten — bestaat uit baksteen.

Bibl.: A. BUVÉ, De „Puiën" van Waasland, *o.c.*, p. 271-272 ; - A. BUVÉ, Puiën en schandpalen, *o.c.*, p. 236 ; - A. BUVÉ, De stenen vertellen van..., *o.c.*, p. 326 (afb.) ; - B. MOENS, *De identiteit van Waasmunster*, Nieuwkerken, 1982, p. 24 ; - C. V. TREFOIS, *Verloren dorp*, *o.c.*, p. 230 (afb.).

— Wannegem-Lede : Zie KRUISSHOUTEM

— Waterland-Oudeman : Zie SINT-LAUREINS

68 — WICHELEN, Schellebelle

Roeptribune aangebouwd tegen de voorkant van het bakstenen „kot” of de vroegere gevangenis uit 1679 (volgens gevelsteen boven de gevangenisdeur). Dit monumentje is beschermd bij K.B. van 28-5-1962 en staat op het dorpsplein tegenover de ingang van de St.-Jan-Onthoofdingskerk.

De naar de kerk gewende zijde is uitgebouwd als een soort tribune waarbij het bakstenen fronton van het met pannen bedekte zadeldakje gedragen wordt door twee bakstenen zuilen ; de tribune is langs beide zijkanten open en wordt betreden via enkele trapjes ; vooraan zorgt een bakstenen borstwering en ijzeren stang voor enige afscherming. Deze tribune wordt nog altijd gebruikt voor het afficheren van allerlei mededelingen aan de bevolking.

Bibl.: B.V.N., Schellebelle en de Schelde, in : *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 27 (1978), p. 65 (afb.); - J. GERITS, *Gids voor Vlaanderen, o.c.*, p. 1050 ; - A. HEINS, *Vieux coins en Flandre*, 1e reeks, Gent, 1901, Pl. 109 (tek.); - MVH, Het „kot” te Schellebelle, in : *De Gentenaar*, d.d. 9-8-1984 (afb.); - R. RUYSS, Wichelen en het „Jaar van het Dorp”, in : *Driemaandelijks Tijdschrift van de Heem- en Oudheidkundige Kring Wichelen*, 5.1 (1978), p. 18 ; - *Tijdschrift voor Heemkunde en Geschiedenis, heemkundige kring Jan Broeckaert te Wetteren*, 11.4 (1964), p. 60-61 ; - J. VAN OVERSTRAETEN, *Gids voor Vlaanderen, o.c.*, p. 681.

*69 — WICHELEN, Serskamp

Verdwenen roepsteen, eertijds gelegen nabij de neogotische St.-Dionysiuskerk (1857-58).

Bron : R. RUYSS, Wichelen en het „Jaar van het Dorp”, in : *Driemaandelijks Tijdschrift van de Heem- en Oudheidkundige Kring van Wichelen*, 5.1 (1978), p. 18.

— Wieze : Zie LEBBEKE

— Wijlegem : Zie ZWALM

70 — WORTEGEM-PETEGEM, Wortegem-Petegem, Elsegem

Roephuisje (n.b. 9/1986), geplaatst aan de toegang tot kerkhof en kerk met uitzicht op het dorpsplein.

Het oorspronkelijke gebouwtje was opgetrokken in gewitte baksteen en geleek sterk op dat van Daknam (thans Lokeren) met zijn tentdakje en open voor- en zijkanten ; men kon het betre-

den via enkele trapjes langs de kant van het dorpsplein. Dit gebouwtje is omstreeks 1950 ingezakt en uiteindelijk vervangen door de huidige roodbakstenen pui zonder dak die slechts een flauwe reminiscentie is van het pittoreske roephuisje van weleer.

Bibl.: [O.] D[E] B[ORCHGRAVE], De „roepstenen", *o.c.*, p. 241 en 244 (tek.); - M.J. TULLEKEN, Een verloren hoekje in Oost-Vlaanderen: Elsegem, in: *Toerisme in Oost-Vlaanderen*, 35 (1986), p. 54 (afb. anno 1942).

71 — WORTEGEM-PETEGEM, Wortegem-Petegem, Petegem

Roeptribune (n.b. 9/1986), gelegen langs de binnenzijde van de kerkhofmuur, nabij de ingang van de St.-Martinuskerk en met uitzicht op het dorpsplein.

Het is een ruim, rechthoekig, bakstenen verhoog, waarnaar twee treden leiden; de bovenkant van verhoog en treden is afgewerkt met arduinsteen.

— Zegelsem: Zie BRAKEL

72 — ZOTTEGEM, Sint-Maria-Oudenhove

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen vlak voor de linker hekkepaal aan de buitenzijde van het kerkhof en naast de gevel van de O.L.-Vrouw-Tenhemelopnemingkerk.

Het is een eenvoudige vierkante steen, waarboven nog steeds een mededelingenbordje hangt.

73 — ZOTTEGEM, Zottegem, Erwetegem

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen tegen de bakstenen muur van de pastorie, op het voetpad van de Erwetegemstraat.

Het is een lage, rechthoekige steen.

74 — ZOTTEGEM, Zottegem, Godveerdegem

Roepsteen (n.b. 5/1986), gelegen aan de buitenkant, naast de linkertoegangspaal tot het kerkhof.

Het is een ruw stuk witte steen.

75 — ZOTTEGEM, Zottegem, Leeuwergem

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen op het St.-Eligiusplein tegen een huisgevel tegenover de neoclassicistische St.-Amanduskerk (1834).

De steen bestaat uit een halfronde, en thans afgesleten, klomp vuilgeworden Balegemse zandsteen.

76 — ZOTTEGEM, Zottegem, Sint-Goriks-Oudenhove

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen aan de buitenzijde van de kerkhofmuur op het Kruiswaterplein, niet ver van de toegang tot het kerkhof en de St.-Gorikskerk.

Het is een vierkante natuursteen op een gemetst-bakstenen substraat; het geheel is ca. 25 cm. hoog. Het zou gaan om een gedeeltelijke reconstructie.

Bibl.: [O.] D[E] B[ORCHGRAVE], De „roepstenen”, *o.c.*, p. 241.

77 — ZOTTEGEM, Zottegem, Velzeke-Ruddervoorde, Velzeke

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen tegenover de ingang van de St.-Martinuskerk tegen de blinde muur ter linkerzijde.

Het is een kleine, vierkante steen, die thans vrijwel is verzonken in het plaveisel van het kerkplein.

*78 — ZULTE, Zulte

Verdwenen roepsteen, eertijds gelegen tegen de kerkhofmuur rond de St.-Pieterskerk. De steen verdween in 1959 samen met het kerkhof.

Bron: CY, Gaston Martens heeft nu zijn wandelpad te Zulte, in: *Het Laatste Nieuws*, d.d. 28/5/1983.

— Zulzeke: Zie KLUISBERGEN

79 — ZWALM, Munkzwalm, Meilegem

Roepsteen (n.b. 3/1983), gelegen nabij de kerkhofmuur tegenover de hoofdingang van de classicistische St.-Martinuskerk.

De grote vierkante steen met een soort vervaagde lobversiering is wellicht de basis van een oude doopvont; hij wordt door vier gemetste poten in de lucht gestoken.

80 — ZWALM, Munkzwalm, Rozebeke

Roepsteen (n.b. 5/1983), gelegen langs de binnenkant van het kerkhof, naast de toegang tot het kerkhof en O.L.-Vrouwkerk langs de kant van het Rozebekeplein.

Het is een vrij ruwe, rechthoekige klomp ijzerhoudende zandsteen.

81 — ZWALM, Munkzwalm, Sint-Maria-Latem

Roeptribune (n.b. 5/1983), gelegen aan de binnenkant van het kerkhof en opgebouwd tegen de rechter toegangspaal tot kerkhof en O.L.-Vrouwkerk.

Het is een hoog, gemetst bakstenen verhoogje, afgedekt met een natuurstenen dekplaat, met langs de zijkant een lager dito opstapje, zodat een trapeffect wordt bekomen.

82 — ZWALM, Munkzwalm, Wijlegem

Roepsteen (n.b. 1983), gelegen op het voormalig kerkhof rond de St.-Margaretakapel te Wijlegem, tussen kerkdeur en kerkhofmuur, nabij de steile trap die het hoogteverschil tussen straat en kerk overbrugt.

De achthoekige arduinsteen, met vierkant inplantingsgat in het midden aan de bovenkant, is de bovenste trede van de schandpaal van de St.-Pietersheerlijkheid te Wijlegem.

BIJLAGE

Resolutie van de parochieschepenen van Assenede d.d. 19/9/1741 betreffende het laten aanbrengen van een afdakje aan de kerk voor het aflezen van de kerkgeboden (Gent, Rijksarchief, Ambacht Assenede, nr. 72, f° 53 v. - 54 r.).

(f° 53 v.)

[in margine :]
Geresolv[eer]t de
affirmative ē[nde]
oversulcx /
't bordesken
in texte te
laeten maeken /
opde maniere
in texte [ver]melt.

Voorts alsoo ten tijde van quaet
weder ē[nde] voorvallenden regen
de ordinaire kerckgebodden die
dessondaegs ē[nde] 's Heijligdaegs
worden gepubliceert ten bretesque
vande kercke deser stede de
selve publicaetien aldaer nauwel[ijks]
en connen gebeuren, jae dat men
selfs genootsaect is int geval
van grooten regen daer toe reces
te nemen op ander huijsen ē[nde] de
selfs publicaetien te doene onder
t'een ofte t'ander bordes aldaer
dat men om die inconvenienten
te beletten behoorde een bordes
te maeken vande wijdde van
ses voeten, ē[nde] ses voeten breed
ter voors[eid]e plaetse ord[inai]re ende te
laeten bedecken met schaeljen
ter wijlent de wercklieden, ē[nde]
schaeljedeckers alhier jedenwordigen
jnt wercq sijn ande reparatien
des voors[ei]e kercke, om[me] den

gemelde publicaetien, ald[ae]r sonder
beletsel te connen doen, mits
de voors[eid]e kerckgeboden somwijlen
soodanigh nath e[nde] doorregent
sijn geweest dat men op de sel[ve]
nauwel[ijks] de [ver]haeste relaesen en
heeft connen opstellen, waer op
oversulcx oock geres[ol]ve[e]rt dient.

(f° 54r.)